
«МУХИ»

Драма на три дії

Переклав з французької Григорій Філіпчук.
Перекладено за виданням: Sartre
Jean-Paul. Huis clos et des mouches. Gal-
limard. Paris, 1966.

Шарлю Дюллену на знак вдячності й дружби

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Юпітер.	Чоловік.
Орест.	Жінка.
Егісф.	Старушенця.
Педагог.	Хлопчик.
Перший вартовий.	Молодиця.
Другий вартовий.	Перша ерінія.
Верховний жрець.	Друга ерінія.
Електра.	Третя ерінія.
Клітемнестра.	

Чоловіки й жінки з народу, ерінії, служники, двірська охорона, бабусі, причинний.

ДІЯ ПЕРША

Площа в Аргосі. Статуя Юпітера — бога мух і смерті. Очі білі, обличчя вимащене кров'ю.

Ява перша

Проходять одягнені в чорне бабусі, роблячи жертівне узливання. В глибині сидить долі причинний. Заходять Орест і Педагог, потім Юпітер.

Орест. Егей, добрі жінки!

Вони обертаються, скрикуючи.

Педагог. Чи не скажете?..

Вони спльовують, ступаючи крок назад.

Послухайте ж, ми мандрівники, ми заблукали. Мені тільки треба спитати вас.

Бабусі розбігаються, опускаючи на землю амфори.

Старі шкапи! Ніби я зазіхаю на їхні чари. Оце весела подорож, мій володарю! Нічого не скажеш, ви добре придумали — вирушити

сюди, коли в Греції та Італії понад п'ятсот столиць, де є добре вино, гостинні заїзди й велелюдні вулиці. Либонь, ці горяни зроду туристів не бачили. Я тисячу разів розпитував про дорогу в цьому проклятому місті, що зникає на сонці. І щоразу у відповідь — вигуки жаху, паніка, тяжке чорне тупотіння по сліпучих вулицях. Бр-р! Ці безлюдні вулиці, мерехтливе повітря й сонце... Чи є щось похмурніше в світі за сонце?

Орест. Я тут народився.

Педагог. Еге ж. Але, бувши вами, я цим не дуже хвалився б.

Орест. Я тут народився, й мені доводиться розпитувати про дорогу, наче якомусь перехожому. Постукай у ці двері!

Педагог. На що ви сподіваєтесь? Гадаєте, вам хтось відповість? Ви тільки погляньте на ці будинки й скажіть, на що вони схожі. Де в них вікна? Вони виходять на подвір'я — замкнені й напевне темні, — а до вулиці ці будинки обернули свої заді...

Нетерпеливий рух Ореста.

Гаразд. Стучаю, але все це марно. (Стучає. Тиша. Він знову стучає. Двері прочиняються).

Голос. Чого вам?

Педагог. Тільки дізнатися. Чи знаєте ви, де мешкає...

Двері раптом зачиняються.

А щоб вам добра не було! Чи ви задоволені, пане Оресте, вам досить цього досвіду? Я можу, якщо вам цього хочеться, стукати в усі двері.

Орест. Ні, облиш.

Педагог. Погляньте! Хтось тут є. (Підходить до причинного).
Ваша ясновельможність!

Причинний. Ага!

Педагог. (знову кланяється). Ваша ясновельможність!

Причинний. Ага, ага!

Педагог. Чи не покажете нам дім Егісфа?

Причинний. Ага, ага!

Педагог. Егісфа, царя Аргоса.

Причинний. Ага, ага, ага!

У глибині сцени проходить Юпітер.

Педагог. От не щастить! Лише один не втік — і той божевільний.

Знову проходить Юпітер.

А це що?! Він і сюди прийшов слідком за нами.

Орест. Хто?

Педагог. Бородань.

Орест. Ти мариш.

Педагог. Я ж бачив, він щойно вже проходив.

Орест. Тобі здалося.

Педагог. Аж ніяк! Я зроду не бачив такої бороди, за винятком тієї, бронзової, що прикрашає обличчя Юпітера бородатого в Палермо. Погляньте, ось він знову проходить. Чого йому треба від нас?

Орест. Він подорожує, як і ми.

Педагог. Еге ж! Ми зустрілися з ним по дорозі в Дельфи. А коли ми сіли на корабель у Іті — він уже там козирився зі своєю бородою. В Навпліоні ми не могли й кроку ступити — він скрізь плентався в нас під ногами. А тепер він тут. Невже це, на вашу думку, звичайний збіг? (Відганяє рукою мух). Авжеж, здається, аргоські мухи куди привітніші за людей. Ви тільки подивіться на них, подивіться! (Показує на очі причинного). В нього на оці, наче на торті, — ціла дюжина, а він іще радо всміхається, задоволений, що вони ссуть йому очі. Та й справді з цих баньок цебенить якась біла рідина, наче скисле молоко. (Проганяє мух). Годі, годі вам! А тепер вони на вас сіли. (Проганяє їх). Це повинно вас підбадьорити: ви ж бо засумували, що почуваете себе на батьківщині чужинцем, але ці кузьки так бурхливо виказують свою радість, вони напевне впізнали вас. (Проганяє їх). Ну, ша, ша, не бешкетуйте! І звідки їх стільки? Вони гучніші за тріскачки й більші за бабки.

Юпітер (підійшовши). Це всього-на-всього м'ясні мухи, трохи розжирілі. П'ятнадцять років тому їх принадила до міста тухлятина. Відтоді вони жиріють. Либонь, років через п'ятнадцять вони будуть завбільшки з жабу.

Пауза.

Педагог. З ким маємо честь?

Юпітер. Мене звати Деметріос. Я з Афін.

Орест. Мені здається, я бачив вас на кораблі тижнів зо два тому.

Юпітер. Я теж вас бачив.

Страшні крики в палаці.

Педагог. Ого! Це не обіцяє нічого доброго. Гадаю, володарю мій, нам буде найкраще піти звідси.

Орест. Замовкни.

Юпітер. Вам нема чого боятися. Сьогодні день мертвих. Ці крики означають, що святкова церемонія почалася.

Орест. Мабуть, ви багато знаєте про Аргос.

Юпітер. Я часто навідуюсь сюди. Я був тут, розумієте, в день повернення царя Агамемнона, коли переможний грецький флот кинув якір на рейді Навпліона. З висоти фортечних мурів можна було роздивитися білі вітрила. (Відганяє мух). Тоді тут іще не було мух. Аргос був тихим провінційним містечком, що ліниво дрімало на осонні. Наступного дня я піднявся разом з усіма на фортечний мур, і ми довго стежили за царським кортежем, що просувався по рівнині. А через день надвечір вийшла на мур цариця Клітемнестра в супроводі Егісфа, нинішнього царя. Аргосці побачили їхні обличчя,

рум'яні від призахідного сонця, побачили, як вони, припавши до бійниць, довго дивилися на море, і подумали: «Не забариться лихо». Але змовчали. Егісф, ви, либонь, знаєте, був коханцем Клітемнестри. Розпусник, він уже тоді був схильний до смутку. Ви, здається, втомилися?

Орест. Я надто здорожився, та ще оця спека. Одначе я слухаю вас з цікавістю.

Юпітер. Агамемнон був добра людина, але, розумієте, він припустився великої помилки. Він заборонив публічні страти. А шкода. Добре повішення — справжня розвага, особливо в провінції, вона дещо притлумлює цікавість до смерті. Тутешні жителі того дня змовчали, бо вони змудилися і їм хотілося побачити насильницьку смерть. Вони нічого не сказали, побачивши царя перед брамою. А коли вздріли, як Клітемнестра простягла до нього свої напакчені гарні руки, теж нічого не сказали. Тоді ще можна було обмежитись єдиним словом, одним-однісіньким, але вони змовчали, і в кожного в уяві вже постав величний труп з роззятим обличчям.

Орест. А ви, ви нічого не сказали?

Юпітер. Це вас обурює, юначе? Я вельми радий; це є доказом того, що ви сповнені добрих почуттів. Ні, я змовчав, адже я нетутешній, у чужі справи не втручаюсь. Що ж до аргосців, то наступного дня, почувши, як стогне від болю їхній цар у палаці, вони знову нічого не сказали, вони примружили хтиво закочені очі, і все місто розімліло, наче жінка після любові.

Орест. І вбивця царює. Цілих п'ятнадцять років утішається щастям. Я гадав, боги справедливі.

Юпітер. О, ні! Не поспішайте звинувачувати богів. Хіба слід завжди карати? Чи не краще було повернути бунт на благо морального порядку?

Орест. Так вони й вчинили?

Юпітер. Вони наслали мух.

Педагог. До чого тут мухи?

Юпітер. О, це символ. Зараз я вам покажу, що вони зробили. Бачите оту стару стоногу, що дріботить своїми чорними лапками, притискаючись до муру; перед вами чудовий взірець чорної і пласкої фауни, яка кишить у тутешніх щілинах. Я накидаюсь на комаху хапаю її і доставляю вам. (Кидається на старушенцію й тягне її не край сцени). Ось моя здобич! Ну й бридота! Егей, чого моргаєш! Адже ви звикли тут до розпечених до білого мечів сонця. Стрибає немов риба на гачку. Скажи ж бо, стара, ти, либонь, утратила дюжину синів; ти чорна з голови до ніг. Ну, розповідай, і тоді, може, я тебе відпущу. По кому ти ходиш у жалобі?

Старушенція. Це аргоський костюм.

Юпітер. Аргоський костюм? О, розумію. Ти ходиш у жалоб по своєму царю, по своєму вбитому царю.

Старушенція. Замокни! Ради бога, замокни!

Юпітер. Ти досить стара, ти цілком могла чути ті страхотливі крики, вони котилися луною весь ранок по вулицях міста. Як ти повелася тоді?

Старушенція. Як я могла повестись? Мій чоловік працював у полі, я замкнула двері на засув.

Юпітер. Еге ж, і прочинила вікно, аби краще чути, причаїлася за завіскою, дух у тебе перехопило, й ти відчувала приємний лоскіт під грудьми.

Старушенція. Замовкни.

Юпітер. Ох і палке кохання в тебе було тієї ночі. Ото свято було, чи не так?

Старушенція. О господи... Жахливе свято.

Юпітер. Багряне свято, ви так і не змогли поховати пам'ять про нього.

Старушенція. Господи! Ви з мерців?

Юпітер. Мрець! Іди, іди звідси, божевільна! Не твій клопіт, хто я. Подумай ліпше про себе, про те, як вимолити каяттям у всевишнього прощення.

Старушенція. О, я каюсь, господи, якби ви тільки знали, як я каюсь, і моя донька теж кається, і зять щороку приносить корову в жертву, і онука, якому йде сьомий рочок, ми привчили до каяття. Він слухняний, мов ягнятко, весь біленький і вже сповнений почуття первородного гріха.

Юпітер. Це добре. Геть звідси, стара бридото, і дивись не здохни без каяття. В ньому вся твоя надія на порятунк.

Старушенція втікає.

Чи, може, я помиляюсь, добродію мої, а чи це приклад справжньої побожності, на старовинний манір, і в страхів сила її.

Орест. Що ви за один?

Юпітер. До чого тут я? Ми говоримо про богів. Ну, то чи слід було вдарити громом Егісф?

Орест. Еге ж... О, я не знаю, що слід було й чого не слід було робити, мені на все начхати. Я нетутешній. А Егісф кається?

Юпітер. Егісф? Я б дуже здивувався. Та дарма. За нього все місто кається. Адже каяття беруть на вагу.

В палаці лунають жахливі крики.

Слухайте. Щоб вони ніколи не забували криків агонії свого царя, то на кожні роковини волопас, у якого найгучніший голос, так горлає в головній залі палацу.

Орест морщиться з огиди.

Та це дрібниці. Побачимо, що ви скажете, коли випустять мерців: Агамемнона вколошкили п'ятнадцять років тому, день у день. Ох, як за цей час змінився легковажний народ Аргоса, яким близьким він став моєму серцю!

Орест. Вашому серцю?

Юпітер. Облиште, юначе. Я розмовляв сам з собою. Я мав би сказати: близький серцю богів.

Орест. Справді? Стіни, вимащені кров'ю, міріади мух, сморід, як на бойні, пекельна задуха, пустельні вулиці, залякані тіні, які

б'ють себе кулаками в груди, замкнувшись у своїх домівках, і ці зойки, ці нестерпні зойки, невже все це так подобається Юпітерові?

Юпітер. О, не судить богів, юначе, в них свої таємні муки.

Пауза.

Орест. Здається, Агамемнон мав дочку? На ймення Електра?

Юпітер. Так. Вона живе тут. У палаці Егісфа, що ось перед вами.

Орест. Отже, це палац Егісфа? А що думає Електра про все те, що сталося?

Юпітер. Нічого, вона дитина. Він мав іще сина, якого, здається, звати Орестом. Подейкують, що він помер.

Орест. Помер! Ой лишенько!..

Педагог. Звісно, мій володарю, ви самі знаєте, що він помер. Жителі Навпліона казали нам, що Егісф наказав убити його невдовзі після смерті Агамемнона.

Юпітер. Дехто твердив, що він залишився живий. Нібито вбивці перейнялися жалем і полишили його в лісі. І нібито його підібрали й виростили багаті афінські буржуа. Що ж до мене, то мені хотілося б, аби він був мертвий.

Орест. Даруйте, чому?

Юпітер. Уявіть собі, що якогось дня він з'явився б перед брамою цього міста...

Орест. Ну й що?

Юпітер. Послухайте, якби я зустрів його тут, то сказав би йому... сказав би йому таке: «Юначе...» Я назвав би його юнаком, бо він мав би бути приблизно вашого віку, якщо живий. До речі, добродію, чи не скажете, як вас звати?

Орест. Мене звати Філеб, я з Корінфа. Я подорожую, бажаючи розширити кругозір, мене супроводжує раб, який був моїм наставником.

Юпітер. Чудово. Тож я сказав би: «Юначе, йдіть звідси! Що вам тут треба? Хочете домагатись своїх прав? Ну що ви, ви запальний і дужий — з вас вийшов би хоробрий командир у війську, сповнений бойового завзяття. Ви знайдете для себе щось краще, ніж царювати над напівмертвим містом, над містом-стерв'яком, замученим мухами. Тутешні жителі великі грішники, але вони стали на шлях спокути. Дайте їм спокій, юначе, дайте їм спокій, поставтеся з пошаною до мук, що їх вони взяли на себе, забирайтеся звідси, поки живий і цілий. Ви непричетні до злочину й не можете запричаститися до їхнього каяття. Ваша зухвала невинність відділяє вас від них, як глибокий рів. Ідіть звідси, якщо ви бодай трохи їх любите. Ідіть, а то ви їх занапастите, якщо ви їх зупините, якщо хоч на мить розвієте в них докори сумління, їх обліплять гріхи, як смалець. Сумління в них нечисте, їм страшно, а запах страху, нечистого сумління приємний нюхові богів. Так, ці жалюгідні душі подобаються богам. Чи хотіли би ви позбавити їх прихильності богів? А що ви дасте їм взамін? Спокійне травлення, тихе, безрадісне провінційне життя й нудьга? О, нудьга — будні щастя. Щасливої подорожі, юна-

че, щасливої подорожі. Мир у суспільстві й мир у душі такі нестійкі: не зачіпайте, бо станеться катастрофа. (Дивлячись йому в очі). Страхотлива катастрофа впаде на вас».

Орест. Справді? Так і сказали б? Що ж, якби цим юнаком був я, я відповів би...

Міряють один одного очима. Педагог кашляє.

О, дарма, не знаю, що я відповів би. Може, ви маєте рацію, до того ж усе це мене не стосується.

Юпітер. Час добрий! Мені хотілося б, аби Орест виявився таким розважливим. Ну, мир вам, мені треба йти, в мене справи.

Орест. Мир вам.

Юпітер. До речі, якщо вам заважають мухи, ось засіб, за допомогою якого ви зможете спекатися їх. Погляньте на цей рій, що дзижчить довкола вас. Я ляскаю пальцем, махаю рукою й кажу: «Абраксас, гала, гала, це, це». Подивіться: вони падають і розповзаються по землі, наче гусінь.

Орест. Клянусь Юпітером!

Юпітер. Дарма. Скромний світський талант. У години дозвілля я дресирую мух. До побачення. Ми ще побачимось. (Виходить).

Ява друга

Орест, Педагог.

Педагог. Стережіться. Ця людина знає, хто ви.

Орест. Невже це людина?

Педагог. О, володарю мій, скільки прикrostі ви завдаєте мені. Хіба ви забули всі мої уроки, скептицизм, якого я вас навчав? «Невже це людина?» Адже на світі нема нічого, крім людей, хай їм грець. З ними стільки клопоту. Цей бородань — людина, якийсь шпигун Егісфа.

Орест. Облиш свою філософію. Вона мені принесла надто багато лиха.

Педагог. Лиха! Отже, свобода духу завдає шкоди людям. О, як ви змінилися! Раніше я бачив вас наскрізь... Чи скажете ви нарешті, що замислили? Навіщо притягли мене сюди? Що ви збираєтеся тут робити?

Орест. Хіба я не сказав тобі, що маю намір дещо тут зробити? Отож мовчи. (Підходить до палацу). Ось мій палац. Тут народився мій батько. Тут ота шльондра зі своїм бахуром убила його. І я теж народився тут. Мені йшов третій рік, коли Егісфові молодчики понесли мене звідси. Ось із цих дверей ми вийшли. Один з них тримав мене на руках, очі в мене були широко розплющені, мабуть, я плавав... Нічого не пам'ятаю. Бачу величезну мовчазну споруду, що бундючно височіє у провінційній урочистості. Я бачу її вперше.

Педагог. Нічого не пам'ятаєте, невдячний володарю мій, хоч я віддав десять років життя, аби наповнити вашу пам'ять! А всі наші

подорожі? А всі міста, що їх ми відвідали? А курс археології, який я читав для вас одного? Нічого не пам'ятаєте? А раніше у вашій пам'яті жило стільки палаців, святилищ і храмів, що ви могли б так само, як географ Павзаній, скласти путівник по Греції.

О р е с т. Палаці! Це правда. Палаці; колони, статуї! Чому ж я такий легкий, хоч і маю стільки каміння в голові? А триста вісімдесят сім приступок ефеського храму, ти забув? Я зійшов по них, вони всі до однієї збереглися в моїй пам'яті. Сімнадцята, здається, мала тріщину. У собаки, в старого собаки, який дрімає біля вогнища й підводиться, коли заходить його господар, і скавуть, вітаючи його, в собаки більше пам'яті, ніж у мене: він упізнає свого господаря. Свого господаря. А що в мене є мого?

Педагог. А культура, пане? Ваша культура належить вам, я добирав її для вас з любов'ю, як букет, поєднуючи плоди моєї мудрості й скорби мого досвіду. Хіба я не давав вам з дитинства читати всі книжки, щоб привчити вас до різноманітності людських міркувань, хіба я не об'їздив з вами сто держав, звертаючи вашу увагу при кожній слушній нагоді на те, які мінливі людські звичаї? Тепер ви молоді, багаті і вродливі, досвідчені, мов старець, позбавлені всіх тягарів і всіх вірувань, у вас нема ні сім'ї, ні батьківщини, ні релігії, ні фаху, ви можете взяти на себе будь-які обов'язки й знаєте, що ніколи не варто себе ними зв'язувати, одне слово, ви людина високого ранку й до того ж можете викладати філософію або архітектуру у великому університеті міста. І ви ще нарікаєте!

О р е с т. О, ні. Не можу нарікати: ти дав мені свободу тих нитей, які вітер відірвав від павутиння і які ширяють високо над землею: я важу не більше, ніж павутинка, й ширяю в повітрі. Я знаю, що мені пощастило, й належно це ціню. (Пауза). Є люди, зв'язані обов'язками з народження: вони не мають вибору — шлях їхній накреслений заздалегідь, і в кінці шляху кожного з них чекає вчинок, його вчинок; вони йдуть, їхні босі ноги владно ступають по землі, до крові розбиваючись об каміння. Невже тобі здається вульгарним те, що ти радієш, знаючи, куди йдеш? А є інші: вони мовчазні, їхня душа підвладна тривожним земним образам; усе життя таких людей визначилося тим, що якимось у дитинстві, коли їм було років п'ять чи сім... Гаразд, вони ж бо люди невисокого ґтибу. А я вже в сім років усвідомлював себе вигнанцем. Запахи й звуки, шум дощу по даху, миготіння світла — все ковзало по мені, котилося по моєму тілу, я не намагався нічого схопити, я знав уже, що все це належить іншим, ніколи не стане моїм спогадом. Адже масна їжа призначена тим, хто володіє будинками, худобою, служниками й полями. А я... а я, слава богу, вільний. О, який я вільний! Моя душа — чудова порожнеча. (Підходить до палацу). Я жив би тут. Я не прочитав би жодної з твоїх книг. Може, я взагалі не вмів би читати: царевичі рідко вміють читати. Але я б десять тисяч разів заходив і виходив у ці двері. В дитинстві я катався б на їх стулках, спирався б на них, а вони рипіли б, чинячи опір натиску, мої руки пізнали б їхню неподатливість. Згодом я відчиняв би ці двері вночі, потайки кваплячись на побачення. А ще пізніше, в день мого повноліття, раби роз-

чинили б їх навстіж, і я вихором в'їхав би до палацу, переступивши через цей поріг. Мої старі дерев'яні двері. Я вмів би відчиняти вас із заплющеними очима. А ось цю щербину, що внизу, я міг ненароком зробити першого дня, коли мені дозволили взяти спис. (Відходить). Ранній доричний стиль, чи не так? А що ти скажеш про цю золоту інкрустацію? Я бачив щось схоже в Додоні: чудова робота. Що ж, зроблю тобі приємність — це не мій палац, не мої двері. І нам тут немає чого робити.

Педагог. Нарешті я чую розумні слова. Що ви виграли б, якби жили тут? Вашу душу тепер шматувало б огидне каяття.

Орест (запально). У всякому разі, ця душа належала б мені. І цей жар, від якого рудіє моя чуприна, теж належав би мені. А також дзижкання мух. О цій порі я, сховавшись в одній із тьмяних кімнат палацу, голяка дивився б у шпаринку між віконницями на розпечене до червоного світло й чекав би, коли сонце почне хилитися до небокряю й підніметься від землі, наче свіже дихання, прохолодна вечірня тінь Аргоса, схожа на тисячі інших і вічно нова, тінь вечора, який належить мені. Ходімо звідси, вчителю. Хіба ти не бачиш, що ми розкладаємося під чужим пекучим сонцем?

Педагог. О, добродію, як ви мене заспокоїли. В останні місяці, а якщо бути точнішим, то з тієї хвилини, коли відкрив вам ваше походження, я спостерігав, як ви день у день змінюєтесь, і більше не міг спати. Я побоювався...

Орест. Чого?

Педагог. Ви розгніваєтесь.

Орест. Ні, кажи.

Педагог. Я боявся. Хоч як ви натреновані з юних літ у скептичній іронії, вам інколи приходять у голову божевільні ідеї, одне слово, я запитував себе, чи не замислили ви прогнати Егісфа й поісти його місце.

Орест (повільно). Прогнати Егісфа! (Пауза). Можеш бути спокійний, голубе, надто пізно. Ні, це не означає, що я не маю бажання схопити за бороду цього прокляту розпусника й стягти його з трону мого батька. А що далі? Що мені робити з цими людьми? Жодна їхня дитина не народилася при мені, в жодної їхньої дочки я не побував на весіллі, я не поділяю їхніх докорів сумління й не знаю нікого на ім'я. Бородань має рацію: в царя повинні бути ті самі спогади, що й у його підданих. Дамо їм спокій, голубе. Забираймося звідси тихесенько. О, якби я міг звершити якийсь учинок — учинок, який дав би мені права громадянства серед них; якби я міг заволодіти, хай би навіть учинивши злочин, їхніми спогадами, їхнім страхом та надіями, щоб заповнити порожнечу мого серця. Задля цього я вбив би рідну матір...

Педагог. Володарю!

Орест. Так. Це марення. Ходімо. Дізнайся, чи не можна дістати коней, ми вирушимо до Спарти, в мене там друзі.

Заходить Електра.

Ява третя

Т і ж с а м і й Е л е к т р а .

Е л е к т р а (не помічаючи їх, підходить з коробкою в руках до статуї Юпітера). Брідота! Можеш вибалушувати скільки хочеш на мене свої баньки, не'налякаєш, я не боюсь твоєї пики, обквацяної малиновим соком. Скажи, вранці приходили святі жінки, оті старі дзиги в чорному вбранні? Вони тупцяли своїми грубими черевиками довкола тебе? Ото ти був задоволений, опудало, ти ж бо любиш цих старушенцій. Що більше вони скидаються на мерців, то більше вони тобі до вподоби. Вони скропили землю біля твоїх ніг найкращим вином — адже сьогодні свято, їхні спідниці тхнули цвіллю: в тебе ще й зараз лоскоче в носі від цих солодких пахощів. (Треться об статую). А тепер понюхай мене, я ж бо пахну свіжим тілом. Я молода, я живу! Мабуть, тебе від цього нудить. Я теж прийшла з пожертвою, поки все місто молиться. Ось тобі лушпиння та попіл з вогнища, протухлі шматки м'яса, в яких кишать черв'яки, і скибка поцвілого хліба — його відмовилися їсти навіть свині, твоїм мухам усе це припаде до смаку. Гарного тобі свята, чуєш, гарного тобі свята, аби воно було останнім. Я не така дужа, я не зможу звалити тебе додолу. Я можу тільки плюнути тобі в пику. Це й усе, на що я здатна. Але він іще прийде, той, на кого я чекаю, зі своїм великим мечем. Він подивиться на тебе й зареоче, ось так, узавши руки в боки й відкинувши голову. А потім вихопить шаблю й розчерепить тебе навіпіл згори вниз — ти тільки хруснеш! І тоді дві половинки Юпітера покотяться — одна ліворуч, друга праворуч, і всі побачать, що він дерев'яний. Просто біла дерев'яна колода — це бог мерців. А відбиток жаху й кров на обличчі та зеленкуватий відтінок очей — лише фарба, чи не так? Ти ж бо знаєш, що всередині ти білий-білий, наче тільце немовляти, ти чудово знаєш, що удар шаблі розітне тебе навіпіл, і з тебе не проступить і краплини крові. Колода! Колода! Ти добре горітимеш! (Помічає Ореста). Ой!

О р е с т. Не бійся.

Е л е к т р а. Я не боюсь. Анітрохи не боюсь. Хто ти?

О р е с т. Чужинець.

Е л е к т р а. Ласкаво просимо. Все, що чуже моєму містові, мені любе. Як тебе звати?

О р е с т. Мене звати Філеб. Я з Корінфа.

Е л е к т р а. Невже? З Корінфа? А мене звати Електра.

О р е с т. Електра. (До Педагога). Залиш нас самих.

Педагог виходить.

Ява четверта

Орест, Електра.

Електра. Чого ти так дивишся на мене?

Орест. Ти гарненька. Ти не схожа на тутешніх людей.

Електра. Гарненька? Ти певен, що я гарненька? Так само гарненька, як дівчата в Коринфі?

Орест. Еге ж.

Електра. Тут мені цього не кажуть. Не хочуть, щоб я знала. А втім, мені це ні до чого, я ж бо тільки служниця.

Орест. Служниця? Ти?

Електра. Остання із служниць. Я перу білизну царя й цариці. Дуже брудну білизну, загиджену всілякими нечистотами. Всю їхню спідню одежу, білизну, що огортала їхні розпечені тіла, нічну сорочку, яку Клітемнестра надягає, коли цар ділить її ложе, — мені доводиться все це прати. Я заплющую очі й тру з усіх сил. І посуд мию. Не віриш? Поглянь на мої руки. Чи дуже вони згрубіли й порепались? Як дивно ти дивишся. Може, вони схожі на руки царівни?

Орест. Бідолашні руки. Ні, вони не схожі на руки царівни. Але розповідай далі. Що ще тебе примушують робити?

Електра. Ну, щоранку я мушу виносити сміття. Я тягну з палацу цю коробку і... ти бачив, що я роблю зі сміттям. Цей дерев'яний ідол — Юпітер, бог смерті й мух. Позавчора верховний жрець, який прийшов сюди відбивати свої поклони, посковзнувся на капустяних качанах, лушпинні ріпи й устричних раковинах — він ледь не схибнувся. Зізнайся, ти не викажеш мене?

Орест. Ні.

Електра. Можеш виказувати, якщо хочеш, мені начхати. Що вони мені зроблять? Наб'ють? Вони вже били мене. Замкнуть на великій вежі, під самим її дахом? Непогана думка, я більше не бачила б їхніх облич. Уяви собі, вечорами, коли закінчую свою роботу, вони мене винагороджують: я повинна підійти до високої опасистої жінки з пофарбованим волоссям. Губи в неї масні, а руки білі-білесьенькі, білі руки цариці, що пахнуть медом. Вона кладе руки на мої плечі, притискає губи мені до чола й каже: «На добраніч, Електро». Щовечора. Щовечора я відчуваю шкірою життя цього гарячого й ненажерливого тіла. Але я тримаюся, мені жодного разу не зробилося погано. Розумієш, це моя мати. А якщо я опинюся на вежі, вона більше не цілуватиме мене.

Орест. А втекти ти ніколи не думала?

Електра. На це в мене не вистачило б хоробрості. Мені було б страшно опинитися самій на дорозі.

Орест. Ти не маєш подруги, яка могла б тебе супроводжувати?

Електра. Ні, я самотня. Я — холера, чума: тутешні люди тобі це скажуть. У мене нема подруг.

Орест. Навіть нема годувальниці? Якоїсь старої жінки, яка знає тебе з народження й бодай трохи відчуває до тебе приязнь?

Електра. Нікого в мене нема. Запитай у моєї матері: я здатна відштовхнути від себе найніжніше серце.

Орест. І ти згайнуєш тут усе своє життя?
Електра (кричить). Ні, не все своє життя! О, ні! Послухай, я чогось чекаю.

Орест. Чогось чи когось?

Електра. Не скажу. Краще говори ти. Ти теж гарний. Ти довго будеш у нас?

Орест. Мені треба було б поїхати сьогодні ж. Але тепер...

Електра. Що тепер?

Орест. Сам не знаю.

Електра. А Корінф — гарне місто?

Орест. Дуже.

Електра. Ти любиш його? Ти ним питаєшся?

Орест. Еге ж.

Електра. Це так дивно для мене — пишатися рідним містом. Поясни мені.

Орест. Ну... не знаю. Не можу пояснити.

Електра. Не можеш пояснити? (Пауза). Чи то правда, що в Корінфі є тіністі площі? Площі, де вечорами всі гуляють?

Орест. Правда.

Електра. І всі виходять з дому? Всі прогулюються?

Орест. Усі.

Електра. Хлопці й дівчата?

Орест. Хлопці й дівчата.

Електра. І вони завжди мають про що говорити одне з одним? І їм приємно бути разом? І до пізньої ночі чути їхній сміх?

Орест. Атож.

Електра. Я здаюсь тобі дурненькою? Мені просто важко уявити собі прогулянки, пісні, усмішки. Тутешніх жителів підточує страх, а мене...

Орест. А що тебе?

Електра. Ненависть. А що роблять цілий день корінфські дівчата?

Орест. Вони чепуряться, співають, грають на лютні, ходять у гості до подруг, а вечорами танцюють.

Електра. В них нема ніяких турбот?

Орест. Є, але зовсім дрібні.

Електра. Невже? Послухай, а докори сумління є в жителів Корінфа?

Орест. Інколи. Але не часто.

Електра. Отже, вони роблять, що хочуть, і потім уже не думають про це?

Орест. Саме так.

Електра. Дивно. (Пауза). А скажи мені ще таке: я хочу ще знати через одну людину... через одну людину, на яку чекаю... уяви собі таке: один з корінфських хлопців, з тих, що вечорами сміються з дівчатами, повернувшись з подорожі, застає свого батька вбитим, матір — у ліжку вбивці, сестру — в рабстві. Що ж, він накиває п'ятами, відкланявшись, піде шукати розради в друзів? Чи вихопить меч і

стане битися з убивцею, поки розігне йому голову? Ти не відповідаєш?

Орест. Не знаю.

Електра. Як не знаєш?

Голос Клітемнестри. Електро!

Електра. Тсс!

Орест. Що таке?

Електра. Це моя мати, цариця Клітемнестра.

Ява п'ята

Орест, Електра, Клітемнестра.

Електра. Ну що ти, Філебе? Невже ти боїшся її?

Орест. Я стільки разів намагався уявити собі це обличчя, що, здавалося, бачив його: втомлене й брезкле під кричущими фарбами косметики. Але це мертвотний погляд, побачити таке я не сподівався.

Клітемнестра. Електро, цар наказує тобі приготуватися до церемонії. Надягни чорну сукню й коштовності. Ну? Чого ти потупила очі? Ти притискаєш лікті до своїх худих боків, тобі заважає твоє тіло... Ти часто так тримаєшся при мені, але ти не зіб'єш мене з пантелику цим своїм мавпуванням: я щойно бачила з вікна зовсім іншу Електру — з вільними рухами, іскристими очима... Дивитимешся мені в обличчя? Відповиси мені нарешті?

Електра. Вам потрібна замазуря, щоб підкреслити пишноту вашого свята?

Клітемнестра. Перестань розігрувати комедію. Ти — царівна, Електро, і народ чекає на тебе, як і щороку.

Електра. Я — царівна? Невже? І ви згадуєте про це раз на рік, коли з виховною метою вам треба показати народові картину нашого родинного щастя? Чудова царівна, яка має посуд і доглядає за свиньми. І Егісф, як і торік, ніжно покладе мені руку на плече й всміхатиметься, прихилившись до моєї щоки й шепочучи мені на вухо погрози?

Клітемнестра. Тільки від тебе залежить, щоб було інакше.

Електра. Так, якщо я переймуся вашими докорами сумління й стану вимолювати прощення богів за злочин, якого я не вчиняла. Так, якщо я стану цілувати Егісфові руку, називаючи його батьком. Фе! В нього під нігтями засохла кров.

Клітемнестра. Роби як знаєш. Я вже давно відмовилась наказувати тобі від власного імені. Я тільки переказала тобі наказ царя.

Електра. Що мені накази Егісфа? Це ваш чоловік, мамо моя, ваш любесенький чоловік, а не мій.

Клітемнестра. Я не маю чого тобі сказати, Електро. Ти робиш усе, що тільки можеш, собі й нам на шкоду. Але як мені, хто одного ранку занапастив своє життя, як мені давати тобі поради? Ти ненавидиш мене, дитино моя, але мене найбільше турбує інше — ти схожа на мене: мені теж були властиві ті самі загострені риси, та

сама неспокійна кров і прихований погляд. Нічого доброго з цього не вийшло.

Електра. Не хочу бути схожою на вас! Скажи, Філебе, ти бачиш нас обох, адже це неправда, я не схожа на неї?

Орест. Що сказати тобі? В неї обличчя, наче поле, розоране блискавкою й градом. Але й у твоєму є щось таке, що обіцяє бурю.

Електра. Хай, так. На таку схожість я згодна. Хай справдяться твої слова.

Клітемнестра. А ти? Хто ти такий і чого так дивишся на людей? Дай же я тепер погляну на тебе. Чого ти прийшов сюди?

Електра (квапливо). Це корінфянин на ймення Філеб, він подорожує.

Клітемнестра. Філеб? А!

Електра. Ви, здається, боялися іншого імені.

Клітемнестра. Боялась! Якщо я чогось і досягла, занепастивши себе, то це того, що тепер можу нічого не боятися. Підійди до мене, чужинцю, ласкаво просимо. Який ти молодий. Скільки ж тобі років?

Орест. Вісімнадцять.

Клітемнестра. Твої батьки ще живі?

Орест. Батько помер.

Клітемнестра. А мати? Вона, мабуть, мого віку? Чого мовчиш? Тобі, либонь, здається, що вона молодша: вона ще не розучилась сміятися й співати разом з тобою. Ти її любиш? Відповідай же! Чому ти покинув її?

Орест. Хочу завербуватися в Спарті у наймане військо.

Клітемнестра. Мандрівники звичайно обминають наше місто за двадцять верст. Тебе не попередили? Жителі рівнини піддали нас карантину: для них наше каяття — чума, вони бояться зарази.

Орест. Я це знаю.

Клітемнестра. Тобі сказали, що ми ось уже п'ятнадцять років гнемося під тягарем неспокутуваного злочину?

Орест. Сказали.

Клітемнестра. Що найбільш завинила Клітемнестра? Що саме її ім'я прокляте?

Орест. Сказали.

Клітемнестра. І ти все ж таки прийшов? Чужинцю, я — цариця Клітемнестра...

Електра. Не розм'якай, Філебе. Цариця розважається нашою національною грою: грою в публічну сповідь. Тут кожен кричить усім у вічі про свої гріхи. Нерідко у святкові дні якийсь крамар, опустивши залізну завісу своєї крамнички, повзе на колінах по вулиці, посилає голову порохом і кричить, що він убивця, перелюбець і зрадник. Але аргосці вже перенасичені: всі напам'ять знають злочини інших. Злочини ж цариці й взагалі нікого не розважають — це злочини офіційні, що лежать, сказати б, в основі державного ладу. Уяви її радість, коли вона побачила тебе юного, новісінького, хто не знає навіть її імені: який винятковий випадок! Їй здається, що вона вперше сповідається.

Клітемнестра. Замовкни. Будь-хто може плюнути мені в обличчя, називаючи мене злочинницею та шльондрою. Але ніхто не має права судити мої докори сумління.

Електра. Бачиш, Філебе, такі тут правила гри. Люди благодіють тебе, аби ти їх засудив. Але будь обережний — засуджуй їх тільки за провини, в яких вони тобі зізналися; решта нікого не стосується, вони не подякують тобі, якщо ти щось викриєш сам.

Клітемнестра. П'ятнадцять років тому я була найвродливіша жінка в Греції. Поглянь на моє обличчя й збгни, скільки я настраждалась. Я нічого не прикрашаю! Я шкодую не тому, що помер старий цап. Коли я побачила, як він спливав кров'ю у ванні, я заспівала від щастя й затанцювала. Навіть ще зараз; через п'ятнадцять

«Мухи» Ж.-П. Сартра
в театрі «В'є-Коломбі» (1951).

Жан-Поль Сартр.

років, коли згадаю, то вся тремчу з радості. Але я мала сина — йому б тепер було стільки, скільки тобі. Коли Егісф віддав його найманцям, я...

Електра. Здається, ви, мамо, мали ще доньку. Ви зробили з неї помийницю. Але ця ваша провинка не дуже вам дошкуляє.

Клітемнестра. Ти молода, Електро. Тому, хто молодий і ще не встиг зробити зла, дуже легко засуджувати інших. Та постривай, колись і ти матимеш свій непоправний злочин, думка про який постійно переслідуватиме тебе. Ти ступатимеш і щоразу гадатимеш, що залишила його позаду, однак тягар його ні на мить тебе не полишатиме. Ти озирнешся й побачиш його за собою — недосяжного, тьмяного й чистого, мов чорний кристал. Ти навіть перестанеш

його розуміти, ти скажеш: «То не я, не я вчинила його». А цей злочин і далі буде з тобою, сто разів відкинутий і невідступний, він тягтиме тебе назад. І ти нарешті зрозумієш, що жереб кинуто, раз і назавжди, що не лишається нічого іншого, як тягти цей злочин за собою до самісінької смерті. Такий закон каяття — справедливий і несправедливий. Побачимо, на що тоді обернеться твоя юна погорда.

Електра. Моя юна погорда? Ви сумуєте за своєю молодістю більше, ніж за злочин, ви ненавидите мою молодість більше, ніж мою невинність.

Клітемнестра. Я ненавиджу в тобі, Електро, себе саму. Не твою молодість — о ні, — свою власну.

Електра. А я ненавиджу вас, саме вас.

Клітемнестра. Ганьба! Ми сваримось, як дві ровесниці, як дві суперниці. Я ж бо мати твоя. Не знаю, хто ти, юначе, і чого прийшов до нас, але твоя присутність шкідлива. Електра мене ненавидить, я це знаю. Одначе ми п'ятнадцять років мовчали, нас виказували тільки погляди. Ти прийшов, заговорив з нами — і ось ми вискалили зуби й огризаємось, наче суки. Закони міста зобов'язують нас виявити тобі гостинність, але я не стану приховувати — мені хочеться, щоб ти пішов звідси. Ну, а тебе, дитино моя, мій надто точний образе, я не люблю, це правда. Проте я радше дам відрубати собі правицю, ніж дозволю нашкодити тобі. Ти чудово це знаєш і зловживаєш моєю слабкістю. Та не раджу тобі підводити свою отруйну голівку проти Егісфа: він переб'є гадючі хребет одним ударом костура. Послухайся мене, виконуй його накази, а то горе тобі буде.

Електра. Можете сказати цареві, що я на свято не піду. Знаєш, Філебе, що вони роблять? Неподалік від міста є печера, нашим хлопцям ніколи не вдавалося дістатися до її дна, подекують, ніби вона з'єднана з пеклом. Верховний жрець наказав перекрити вхід до неї великим каменем. Хочеш вір, хочеш ні, на кожні роковини народ збирається перед цією печерою, солдати відкочують камінь, і наші мерці, як кажуть, підіймаються з пекла й розходяться по місту. Їм на стіл ставлять прибори, підсувають стільці, готують постіль і сідають якомога тісніше, щоб звільнити для них місце на вечері. Вони скрізь, усе відводиться тільки для них. Можеш уявити собі зойки живих: «Мій любий небіжчику, мій любий небіжчику, я не хотів тебе скривдити, даруй мені». Другого ранку, тільки-но півень заспіває, вони повернуться під землю, вхід до гроту завалять каменем, і все лишиться як є до наступного року. Не бажаю брати участь у безглуздох дитячих іграх. Це їхні мерці, а не мої.

Клітемнестра. Не скорися добровільно, цар накаже привести тебе силоміць.

Електра. Силоміць? Ха-ха! Силоміць? Чудово. Моя добра матусю, запевніть царя в моїй повній покірливості. Я прийду на свято, а що народ воліє мене бачити, його бажання здійсняться. А ти, Філебе, прошу тебе, відклади свій від'їзд, подивись на наше свято. Може, матимеш нагоду розважитися. До побачення, я йду вдягатися. (Виходить).

Клітемнестра (до Ореста). Ідь звідси. Я певна, що ти завдаси нам прикrostі. Не ображайся на нас, ми тобі нічого поганого не зробили. Ідь. Благаю тебе ім'ям твоєї матері, їдь... (Виходить).

Орест. Ім'ям моєї матері...

Входить Юпітер.

Ява шоста

Орест, Юпітер.

Юпітер. Ваш служник сказав мені, що ви зібралися їхати звідси. Він марно шукає по всьому місту коней. Я міг би дістати вам двох кобил з усією збруєю за помірну ціну.

Орест. Я передумав їхати.

Юпітер. Ви передумали їхати. (Пауза. Жваво). В такому разі я з вами не розлучуся, ви мій гість. У долішньому місті є досить непоганий заїзд, де ми обидва зупинимось. Ви не пошкодуєте, коли візьмете мене собі за компаньйона. Передусім — абраксас, гала, гала, це, це — я віджену від вас мух. До того ж людина мого віку інколи може дати вам добру пораду: я ж бо міг би бути вам за батька. Ви розповісте мені про себе. Ходімо, юначе, покладіться на мене: такі зустрічі іноді виявляються куди корисніші, ніж спершу гадаєш. Візьміть, наприклад, Телемака, ви знаєте, сина царя Одиссея. Одного чудового дня він зустрів літнього пана на ймення Ментор, який пов'язав свою долю з його й ходив з ним скрізь. Ну, то чи ви знаєте, хто був цей Ментор? (Тягне його за собою, далі розмовляючи).

Завіса

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА ПЕРША

Майданчик у горах. Праворуч — печера. Вхід до неї затулено великим каменем. Ліворуч — східці, що ведуть до храму.

Ява перша

Натовп, потім Юпітер, Орест і Педагог.

Жінка (вклякає навколішки перед хлопчиком). Ну що з твоєю краваткою? Уже третій раз перев'язую вузол. (Чистить хлопчика рукою). Ну ось. Тепер ти чистенький. Будь чемний і плач разом з усіма, коли тобі скажуть.

Хлопчик. Вони повинні прийти звідти?

Жінка. Еге ж.

Хлопчик. Я боюсь.

Жінка. Треба боятися, любий. Дуже, дуже боятися. Тоді станеш порядною людиною.

Чоловік. Пощастило їм сьогодні з погодою.

Інший. І це щастя! Слід гадати, вони ще чутливі до сонячного тепла. Торік ішов дощ, і вони були... жадливі.

Перший. На жаль!

Третій. Коли вони знову повернуться до своєї печери й залишать нас самих, живих із живими, я виберусь нагору, подивлюсь на цей камінь і скажу собі: «А тепер на цілий рік ми матимемо спокій».

Четвертий. Так? Це мене анітрохи не втішає. Я вже із завтрашнього дня почну думати: «Якими ж вони з'являться наступного року?» З кожним роком вони стають дедалі лихішими.

Другий. Замокни, сердего. А що коли хтось із них уже проковзнув крізь якусь шпарину й блукає серед нас... Є мерці, які приходять на побачення заздалегідь.

Вони стривожено презираються.

Молодиця. Хоч би все це швидше почалося. Що вони так загаялися там, у палаці? Вони не дуже квапляться. Для мене нема нічого гіршого за чекання: стовбичиш тут, тупцюєш на місці під розпеченим сонцем, не спускаючи очей з цього чорного каменя. Бр-р! А вони там, за каменем, і теж чекають, як і ми, і радіють, думаючи про зло, якого завдадуть нам...

Старушенція. Годі тобі, шльондро! Відомо, чого вона тремтить. Вона десять років наставляла роги чоловікові, який помер цієї весни...

Молодиця. Ну й що, авжеж, я не заперечую, я часто його зраджувала, але я його кохала й робила все, щоб йому було добре. Він ні про що не підозрював і помер, дивлячись на мене добрими очима благородного собаки. А тепер він усе знає, зіпсували йому радість — він і мене ненавидить, і сам страждає. Зараз обійме мене, його безтілесна постать пригорнеться до мене міцніше, ніж колись пригортався живий чоловік. Ой! Я поведу його додому, він повісне на моїй шиї, мов горжет. Я приготувала йому смачні страви, пиріжки, солодощі — все, що він любив. Але його нічим не задобриш. А цієї ночі... цієї ночі він ляже в моє ліжко.

Чоловік. Вона має рацію, хай їм грець! Чому так забарився Егісф? Що він собі думає? Я не можу більше чекати.

Другий. І ти ще нарікаєш! Гадаєш, Егісф боїться менше за нас? Може, тобі хочеться помінятися з ним місцями й провести з Агамемноном цілу добу віч-на-віч?

Молодиця. Страшне, страшне чекання. Мені здається, ніби ви всі кудись ідете від мене. Камінь іще не відхилено, а кожен уже в полоні своїх мерців, кожен самотній, наче крапля дощу.

Заходять Юпітер, Орест і Педагог.

Юпітер. Ходи сюди, звідси нам буде краще видно.

О р е с т. Оце такі вони — громадяни Аргоса, вірнопіддані царя Агамемнона?

Педагoг. Які вони потворні! Погляньте, володарю мій, на ці воскові обличчя, запалі очі. Ці люди помирають зі страху. Такі плоди забобонів. Подивіться на них, подивіться. І якщо вам іще потрібен доказ того, що моя філософія чудова, то зверніть увагу потім на мій квітучий вигляд.

Юпітер. Подумаєш — квітучий вигляд. Хоч у тебе на щоках цвітуть маки, ти, голубе мій, у очах Юпітера не перестаєш бути тим самим гноєм, що й усі інші. Від тебе так і тхне, а ти цього не відчуваєш. Їхні ніздрі наповнені власним смородом, вони себе краще знають, ніж ти.

Натовп гомонить.

Чоловік (звертається до натовпу зі східців храму). Невже вони вирішили звести нас з глузду? Люди, давайте об'єднаємося й хором покличемо Егісфа: ми не можемо більше терпіти, щоб він відкладав церемонію.

Натовп. Егісфе! Егісфе! Зглянься!

Жінка. Зглянься! Зглянься! А хто на мене зглянеться? Ось він з'явиться з роззятими грудьми, той чоловік, котрого я так ненавиділа, стисне мене в своїх невидимих, липких обіймах, і цілу ніч, цілісіньку ніч він буде моїм коханцем. А-а! (Непритомна падає).

О р е с т. Яке божевілля! Треба це сказати людям.

Юпітер. Годі вам, юначе, стільки галасу через одну бабу, що знепритомніла! Ви ще не таке побачите.

Чоловік (уклякає навколішки). Від мене тхне, від мене тхне! Я бридке стерво! Погляньте, мухи обліпили мене, мов гайвороння. Дзьобайте, свердліть, упивайтеся, мстиві мухи, шматуйте моє тіло, діставайте до мого мерзенного серця. Я грішний, тисячу разів грішний, я — параша, я — стічна яма...

Юпітер. Молодчина!

Чоловіки (підводячи його). Гаразд, гаразд, скажеш усе це потім, коли вони з'являться.

Чоловік важко дихає, вигляд у нього приголомшений, очі вибалушені.

Натовп. Егісфе! Егісфе! Зглянься, накажи, щоб починали, нам більше несила терпіти.

На східцях храму з'являється Егісф. Слідом за ним — Клітемнестра та Верховний жрець, охоронці.

Ява друга

Ті самі, Егісф, Клітемнестра, Верховний жрець, охоронці.

Егісф. Собаки! Ви ще наважуєтесь нарікати? Невже забули, які ви мерзенні? Клянусь Юпітером, я освіжу вашу пам'ять. (Обертається до Клітемнестри). Доведеться починати без неї. Але це їй так просто не минеться. Я її суворо покараю.

Кліте мнестра. Вона пообіцяла мені бути чемною. Я певна, що вона вдягається. Вертиться, либонь, перед дзеркалом.

Егісф (до охоронців). Розшукайте в палаці Електру й приведіть її сюди — добром чи силоміць!

Охоронці виходять.

(Обертається до натовпу). Займіть свої місця. Чоловіки — праворуч від мене. Діти й жінки — ліворуч. Добре.

Мовчанка. Егісф чекає.

Верховний жрець. Ці люди нетерпеливляться.

Егісф. Знаю. Якщо охоронці...

Охоронці повертаються.

Охоронець. Володарю, ми скрізь шукали царівну. Але в палаці її немає.

Егісф. Гаразд. Ми поквитаємося з нею завтра. (До Верховного жерця). Починай.

Верховний жрець. Відкотіть камінь.

Натовп. А-а!

Охоронці відкочують камінь. Верховний жрець наближається до входу в печеру.

Верховний жрець. О ви, забуті, покинуті, в розпачі, ви, хто стелиться по землі, в темряві, як дим із тріщини вулкана, ви, хто не має нічого, окрім пекучої прикrostі, ви, мерці, підведіться, сьогодні ваше свято! Прийдіть! Підведіться з-під землі, як клуби сірки, котрі жене вітер. Вирвітьесь з лона світу, о мерці, стократ мертві, ви, кого кожен удар нашого серця заново вмертвляє. Волаю до вас ім'ям гніву, й душевного болю, і духа помсти, прийдіть, погавайте вашу ненависть, накиньтесь на живих! Прийдіть, розпливись густим туманом по наших вулицях, проштовхніться між матір'ю та сином, відокремте закоханого від коханої, примусьте нас пошкодувати, що ми ще не померли! Підведіться, вампіри, упіри, привиди й гарпії, всі жахи наших ночей. Підведіться, загиблі вояки, бога хулячи, підведіться, невдахи, зневажені, підведіться, померлі з голоду, із прокляттям на вустах. Погляньте — ось вони, живі, вгодована жива здобич! Підведіться, накиньтесь на них, як вихор, гризть їх до кісток! Підведіться! Підведіться! Підведіться!

Звуки тамтама. Він пританцювує перед входом до печери, спочатку повільно, потім дедалі пришвидшує темп, поки не падає від знесилення.

Егісф. Вони тут!

Натовп. Жах!

Орест. Це вже занадто, я зараз...

Юпітер. Поглянь на мене, юначе, поглянь мені в обличчя! У вічі! Ти зрозумів? Тепер мовчи.

Орест. Хто ви?

Юпітер. Ти дізнаєшся про це пізніше.

Егісф. Вони тут. (Пауза). Він тут, Арісіє, твій одурений чоловік. Він тут, він пригорнувся до тебе, він тебе цілує. Як він тебе обійняв, як він тебе кохає, як ненавидить! Вона тут, Нісію, вона тут, твоя мати, яка померла тому, що ти не піклувався про неї. А ти, Сегесте, мерзотний лихварю, ось вони перед тобою, всі твої сердешні боржники, і ті, що померли в злиднях, і ті, що повісилися, розорені тобою. Вони тут, сьогодні вони твої кредитори. А ви, батьки, ніжні батьки, потупіть очі, нижче, до самісінької землі; вони тут, мертві діти, вони простягають до вас свої рученята; і всі радощі, в яких ви їм відмовили, всі муки, які діставалися їм від вас, наче свинець, притискають до землі їхні крихітні душі, злопам'ятні й розпачливі.

Натовп. Згляньтесь!

Егісф. О, згляньтесь! Чи ви не знаєте, що мерці позбавлені жалощів? Ви в них у неоплатному боргу, бо під їхнім рахунком риса підведена навіки. Невже ти, Нісію, гадаєш, що добрими справами можна загладити зло, якого ти завдав матері? Але яка добра справа може її зворушити? Душа її, наче пекучий полудень, без жодного подуву вітрецю, все в ній нерухоме, незмінне, безживне, її поїдає сонце, велетенське, сухе, застигле на місці сонце. Мерці покинули нас назавжди — зрозумійте всю невблаганність цього слова, — вони пішли від нас назавжди й тому зберігають, як непідкупні вартіві, ваші злочини.

Натовп. Згляньтесь!

Егісф. Згляньтесь? Ох, ви, жалюгідні комедіанти, сьогодні у вас є публіка. Чи ви відчуваєте на своїх обличчях, на своїх руках погляди мільйонів заверлих очей, у яких згасла надія? Вони нас бачать — ми оголені перед судом мерців. Ха-ха! Ось ви й упіймалися: цей невидимий прозорий погляд обпікає вас, він більш незворушний, ніж сама пам'ять про погляд.

Натовп. Згляньтесь!

Чоловіки. Даруйте нам, що ми живі, а ви мертві.

Жінки. Згляньтесь! Ми живемо в колі ваших облич, ваших речей, ми ніколи не скидаємо жалоби по вас, ми оплакуємо вас від світанку до вечора. Все марно, пам'ять про вас виснажується, цідиться крізь пальці; з кожним днем вона дедалі тьмяніє, а провина наша росте. Ви покидаєте нас, ви покидаєте нас, вичерпуючись, наче кров з тіла. Але якщо це може втішити ваші роздратовані душі, то знайте, наші любі покійники, що ви нам зіпсували життя.

Натовп. Згляньтесь!

Чоловіки. Даруйте нам, що ми живі, а ви мертві.

Діти. Згляньтесь! Адже ми народилися не з власної волі, нам соромно, що ми стаємо дорослими. Чим ми вас образили? Подивіться — життя ледь жевріє в нас, ми худі, бліді й низькі. Ми — негаласливі, ми насилу повземо по землі. І ми боїмося вас! О, як ми вас боїмося!

Чоловіки. Даруйте нам, що ми живі, а ви мертві.

Егісф. Тихо! Тихо! Якщо ви будете так лементувати, то що

лишиться робити мені, вашому цареві? Настав час моєї муки: земля тремтить, повітря скаламутніло: йде найбільший жрець — той, кого я вбив своєю рукою, — Агамемнон.

О р е с т і (вихоплюючи меч). Негідник! Не згадуй ім'я мого батька в своєму балагані!

Ю пі тер (обхопивши його руками). Зупиніться, юначе, зупиніться!

Егісф (обертаючись). Хто наважився?

На східцях храму з'являється Електра в білій сукні. Егісф помічає її.

Електра...

Н а т о в п. Електра!

Ява третя

Ті самі й Електра.

Егісф. Електро, що це за вбрання на тобі? Відповідай.

Електра. Я надягла найкращу сукню. Хіба сьогодні не свято?

Верховний жрець. Ти що, прийшла дратувати мертвих? Це їхнє свято, ти сама це чудово знаєш. Ти повинна бути в жалобі.

Електра. В жалобі? Чому в жалобі? Я не боюся своїх мерців, а до ваших мені байдуже!

Егісф. Твоя правда, в нас різні мерці. Подивись на цю виряджену шльондру — це онучка Атрея, того самого Атрея, який підло зарізав своїх небожів. Останній нащадок проклятого роду — ось хто ти! Я із співчуття терпів тебе в своєму палаці, але сьогодні каюся у цьому — в твоїх жилах тече стара погана кров Атрідів, ти заразиш усіх нас, якщо я не вживу заходів. Постривай, сучко, ти ще побачиш, чи я вмію карати. В тебе сліз не вистачить, щоб наплакатися.

Н а т о в п. Блюзнірство!

Егісф. Чуєш, сердешна, як обурюється народ, ображений тобою, чуєш, у чому тобі дорікають? Якби не було тут мене, якби я не стримував гнів народу, тебе розірвали б на шматки!

Н а т о в п. Блюзнірство!

Електра. Хіба бути веселою — це блюзнірство? А чому вони невеселі? Хто їм заважає?

Егісф. Вона сміється, а тут її мертвий батько з кров'ю, що запеклася в нього на обличчі...

Електра. Як ви наважуєтесь говорити про Агамемнона? Звідки ви знаєте, що вночі він не прихилиється до мого вуха? Звідки ви знаєте, які слова любові й жалю шепоче він мені своїм хрипким, надсадним голосом? Так, я сміюся, сміюся уперше в житті. Я щаслива. Скажете, що моє щастя не вселяє радості в батьківське серце? Ох, якщо він і справді тут, якщо він бачить доньку в білій сукні — ту саму доньку, яку ви перетворили на жалюгідну рабiniu, якщо він бачить, що голова в неї високо піднесена, гордість не зламана, я певна, він не прокляне мене, очі його блищать на спотвореному обличчі, на його скривавлених губах пропливас усмішка.

Молодиця. А що, коли вона каже правду?

Голоси. Оні, вона бреше, вона схибнулася. Електро, забирайся звідси, ради бога, твоє блюзнірство падає на наші голови.

Електра. Чого ви боїтесь? Я дивлюсь довкола й нічого не бачу, крім ваших власних тіней. Послухайте, про що я дізналась,— цього ви, мабуть, не знаєте: в Греції є щасливі міста. Світлі, спокійні міста, які гріються на сонці, як ящірки. Ось зараз — під цим самим небом — на площах Корінфа граються діти. І матері не просять вибачення, що народили їх на світ божий. Вони дивляться на дітей усміхаючись, вони ними пишаються. О аргоські матері, чи ви це розумієте? Чи здатні ви ще зрозуміти гордість жінки, яка дивиться на свою дитину й думає: «Я носила її в лоні моєму»?

Егісф. Чи замовкнеш ти нарешті? А то я накажу заткнути тобі пельку.

Голоси в натовпі. Так, так! Хай замовкне. Годі їй, годі!

Інші голоси. Ні, дайте їй сказати! Дайте їй сказати. Це Агамемнон надихає її.

Електра. Яка чудова погода сьогодні! Скрізь на рівнині люди підводять голови й кажуть: «Яка чудова погода сьогодні!» — і радіють. А ви, самі собі кати, невже ви забули, як радісно на душі в селянина, коли він іде по землі й каже: «Яка чудова погода сьогодні!»? Ви ледве дихаєте, голови понурили, руки опустили. Ваші мерці прилипли до вас, ви й не ворухитесь, боячись потурбувати їх найменшим порухом. Ось який то був би жах, правда ж? Якби ваша рука раптом пройшла через вологу хмарку пари — душу вашого батька чи предка? Подивіться ж бо на мене: я розводжу руки, я піднімаю їх, потягуюсь, як людина, коли вона прокидається, я займаю стільки місця на осонні, скільки мені треба. Хіба небо впало мені на голову? Я танцюю, погляньте, танцюю — і відчуваю тільки вітер у волоссі. Де ж мерці? Чи, може, вони танцюють разом зі мною?

Верховний жрець. Жителі Аргоса, я кажу вам, ця жінка блазнює. Горе їй і тим з вас, хто її слухає.

Електра. Любі мої мерці! Іфігеніє — моя старша сестро, Агамемноне — батьку мій і мій єдиний володарю, слухайте мою молитву. Якщо я блазнюю, якщо я ображаю ваші стражденні божественні душі, подайте знак, якомога швидше подайте знак, щоб я в цьому пересвідчилася. Але якщо ви, мої любі, схвалюєте мою поведінку, то, прошу вас, мовчіть, хай жоден листок не шелесне, травинка не затремтить, хай ніщо не завадить моєму священному таночкові, і я танцюю в ім'я радості, в ім'я спокою в серцях людських, в ім'я щастя й життя. О мої мерці, я прошу вашої тиші, щоб люди, які мене оточують, знали — ваші серця зі мною. (Танцює).

Голос у натовпі. Вона танцює! Погляньте! Вона легесенька, мов язичок полум'я, вона танцює на осонні, наче прапор, що тріпоче на вітрі, а мерці мовчать!

Молодиця. Подивіться, в якому вона екстазі! Ні, вона не скидається на блюзніра. Ей, Егісф?, Егісфе! Ти мовчиш, чому ти не відповідаєш?

Егісф. Хіба з вонючками сперечаються? Їх знищують! Я колись припустився помилки, не зачепив її; але цю помилку можна виправити: не бійтеся, я розчавлю її — і з нею зникне її рід.

Натовп. Погрози — не відповідь, Егісфе! Невже тобі більше нічого нам сказати?

Молодиця. Вона танцює, вона всміхається, вона щаслива, і мерці справді оберігають її. Ох! Електро, як я тобі заздрю. Але поглянь, я теж піднімаю руки, я теж підставляю груди сонцю!

Голоси в натовпі. Мерці мовчать. Егісфе, ти одурич нас!

Орест. Електро, люба моя!

Юпітер. Чорт побери, час припинити базікання цієї дівчини. (Простягає руки). Позідон, карібу, карібон, люлябі.

Кам'яна брила, яка затуляла вхід до печери, з гуркотом котиться до східців храму. Електра зупиняється.

Натовп. Який жах!

Тривала мовчанка.

Верховний жрець. О боязливий і легковірний народі, мерці мстяться. Подивіться, які густі рої мух опускаються на нас! Ви слухали блюзнірський голос, і ось на нас падає прокляття!

Натовп. Ми нічого не вчинили, це не наша провина, вона прийшла, вона спокусила нас своїми отруєними словами! В річку її, відьму, в річку! На вогонь її!

Старушенція (показуючи на молодицю). І цю теж туди, вона жадібно пила її слова, наче мед, стягніть з неї одержу й шмагайте голу до крові.

Молодицю хапають, чоловіки підіймаються східцями храму й накидаються на Електру.

Егісф (отямившись). Замовкніть, собаки! На місце, дотримуйтесь порядку, я сам потурбуюсь про покарання. (Пауза). Ну? Бачили, до чого веде непокірність? Чи тепер ви ще сумніваєтесь у своєму вождеві? Повертайтеся додому, мерці підуть за вами, вони будуть вашими гостями цілий день і цілу ніч. Дайте їм місце за вашим столом, біля вашого вогнища, на вашому ложі, постарайтеся зразковою поведінкою допомогти їм забути про все, що сталося. Що ж до мене, то я вибачаю вам, хоч ваші підозри й завдали мені болю. А ти, Електро...

Електра. Що? Я схибила — наступного разу зроблю краще.

Егісф. Я не дам тобі такої можливості. Ти знала, що закони міста забороняють мені карати в святковий день, і скористалася з цього. Але я позбавляю тебе громадянства, я проганяю тебе. Ти підеш звідси босоніж, без речей, у своїй бридкій одежі. І якщо завтра вдосвіта ти ще будеш у стінах міста, я накажу, щоб першийліпший, кого ти зустрінеш, убив тебе, мов паршиву вівцю. (Виходить).

Охоронці йдуть слідом за ним. Натовп проходить повз Електру, погрожуючи їй кулаками.

Юпітер (до Ореста). Ну що, володарю мій? Повчально? Ось вам високоморальна історія, якщо я не помиляюся: зло було покарано, добродієність перемогла. (Показуючи на Електру). Ця жінка...

Орест. Ця жінка — моя сестра, добродію! Облиш мене, я хочу поговорити з нею.

Юпітер (якусь мить дивиться на нього, потім знижує плечима). Справа твоя. (Виходить).

Педагог іде слідом за ним.

Ява четверта

Електра на східцях храму, Орест.

Орест. Електро!

Електра (підводить голову й дивиться на нього). А, це ти, Філебе?

Орест. Тобі не можна лишатися в місті, Електро. Тобі загрожує небезпека.

Електра. Небезпека? Еге ж, справді. Бачив, як я схибила? Тут трохи винен і ти, але я на тебе не гніваюсь.

Орест. А що я зробив?

Електра. Обманув мене. (Спускається до нього). Дай-но я роздивлюся твоє обличчя. Авжеж, я клінула на твої очі.

Орест. Час квапить, Електро. Послухай, втечемо разом. Мені повинні дістати коней, я посаджу тебе за спину.

Електра. Ні.

Орест. Ти не хочеш утекти зі мною?

Електра. Я не бажаю втікати.

Орест. Я відведу тебе до Корінфа.

Електра (сміється). А, Корінф... Ось бачиш, може, це й ненавмисне, але ти знову одурюєш мене. Що мені робити в Корінфі? Я повинна взятися за розум. Я ще вчора була така невибаглива у своїх бажаннях: подавала на стіл, потупивши очі, я дивилася крізь вії на царську пару — на стару красуню з мертвотним обличчям і на нього, огрядного, блілого, з безвільним ротом і чорною бородою, яка, наче зграя павуків, мчить від вуха до вуха, і я мріяла про струмінь пари, схожий на дихання в морозяні ранки, про тонкий струмінь пари, що здіймається від їхніх розпорених животів. Ось і все, чого мені хотілося, клянусь тобі, Філебе. А ти чого хочеш? Не знаю, але вірити тобі не можу: в твоєму погляді надто багато зазіхання. Знаєш, що я думала до знайомства з тобою? Я думала, що мудрість життя в тому, щоб заплатити злом за зло, якого тобі завдали. Більше я нічого не хотіла.

Орест. Електро, якщо ти підеш зі мною, ти дізнаєшся, що мудрість не зводиться до цього.

Електра. Не хочу більше тебе слухати. Ти завдав мені багато горя. Ти прийшов зі своїми голодними очима на ніжному майже дівочому обличчі, і я забула про ненависть, пальці мої розціпились, я випустила мій єдиний скарб. Мені захотілося вірити в те, що ту-

тешніх жителів можна вилікувати словами. Ти бачив наслідок: вони плекають своє горе, їм потрібна звична рана, і вони турботливо підтримують її, розчісуючи брудними нігтями. Їх можна вилікувати тільки силоміць: зло подолаєш лише злом. Прощай, Філебе, йди звідси, залиш мене моїм поганим сном.

Орест. Тебе вб'ють.

Електра. Тут є одне святилище — храм Аполлона. Там іноді переховуються злочинці, ніхто не має права доторкнутися до жодної волосини на їхній голові. Я сховаюся туди.

Орест. Чому ти відмовляєшся від моєї допомоги?

Електра. Мені повинен допомогти не ти. Мене визволить інший. (Пауза). Мій брат не помер, я знаю. Я чекаю на нього.

Орест. А якщо він не прийде?

Електра. Прийде, не може не прийти. Він нашого роду, зрозумій: злочин і зло в нього у крові, як у мене. Це воїн з очима; налитими кров'ю, як у нашого батька, завжди ладен вибухнути гнівом, він мучиться, він заплутався у власній долі, як кінь, поранений у живіт, заплутується в кишках; і тепер він не може ворухнутись, щоб не розірвати своїх тельбухів. Він прийде, це місто вабить його, я певна цього, бо саме тут йому судилося вчинити найстрашніше зло! Він прийде, насупившись, страждаючи, нетерпеливлячись. Я боюсь його, щоночі бачу його уві сні й прокидаюся з криком. Але я чекаю й люблю його. Я повинна лишитися тут, щоб спрямувати його гнів — я ж бо не втрачаю голови, — щоб показати пальцем на винних і сказати: «Рубай, Оресте, рубай: ось вони!»

Орест. А що коли він не такий, як ти собі його уявляєш?

Електра. А яким же може бути, на твою думку, син Агамемнона й Клітемнестри?

Орест. А що коли він, вирішивши в щасливому місті, втомився від усієї цієї крові?

Електра. Тоді я плюну йому в обличчя й скажу: «Забирайся звідси, собако, йди до бабів, бо ти сам баба. Але ти прорахувався: ти онук Атрея, й тобі не уникнути долі Атрідів. Ти надав перевагу ганьбі перед злочином, твоя воля. Але доля знайде тебе в твоєму ліжку: спершу ти відчуєш ганьбу, а потім здійсниш злочин, хочеш чи не хочеш!»

Орест. Електро, я — Орест!

Електра (кричить). Ти брешеш!

Орест. Клянусь тобі божественною душею мого батька Агамемнона: я — Орест. (Пауза). Ну? Чого ти чекаєш, чому не плюєш в обличчя?

Електра. Як я можу? (Дивиться на нього). Це гарне чоло — чоло мого брата. Ці іскристі очі — очі мого брата. Оресте... Ох! Краще б ти лишався Філебом, а мій брат був би мертвий. (Несміливо). То правда, що ти жив у Коринфі?

Орест. Ні, мене виростили афінські купці.

Електра. Який юний вигляд у тебе. Чи ти коли-небудь бився? Цей меч біля твого пояса коли-небудь був тобі в пригоді?

Орест. Ніколи.

Електра. Я не почувала себе такою самотньою, поки ти не назвав себе,— я чекала іншого. Я думала тільки про його силу, а не про свою слабкість. А тепер ти тут, Оресте,— це ти. Дивлюсь я на тебе й бачу, що ми сироти. (Пауза). Але я люблю тебе, знаєш, дужче, ніж любила б його.

Орест. Ходімо, якщо ти мене любиш, і утікаймо разом.

Електра. Втікати? З тобою? Ні. Доля Атрідів вирішується тут, а я з роду Атрідів. Я тебе ні про що не прошу. Я більше ні про що не можу просити Філеба. Але я лишаяюсь тут.

У глибині сцени з'являється Юпітер, ховається, підслуховує.

Орест. Електро, я — Орест, твій брат. Я теж Атрід, твоє місце — поряд зі мною.

Електра. Ні. Ти мені не брат, я тебе не знаю. Орест помер, тим краще для нього. Віднині я шануватиму його божественну душу, як шаную душі батька й сестри. А ти, ти претендуєш на кривність, але хто ти, щоб називатися Атрідом? Чи пройшло твоє життя під знаком убивства? Мабуть, ти був спокійний хлопчик, тихий, розважливий — ти був гордістю названого батька, чистенько вмитим, ти довірливо дивився на світ сяйливими очима. Ти довіряв людям, бо вони тобі щиро всміхалися, столам, ліжкам, східцям, бо вони вірно служать людині; ти довіряв життю, бо був багатий, бо в тебе було багато іграшок; іноді тобі випадало думати, що світ уже не так погано влаштований, що зануритися в нього так само приємно, як у теплу ванну. А я в шість років була служницею, я нічому не довіряла. (Пауза). Іди, добра душе! Мені ні до чого добра душа: мені був потрібен спільник.

Орест. Невже ти думаєш, що я тебе залишу саму? Як ти житимеш тут, утративши останню надію?

Електра. Це моя справа. Прощай, Філебе.

Орест. Ти мене проганяєш? (Ступає кілька кроків, зупиняється). Хіба я винен, що не схожий на осатанілого солдафона? Ти взяла б його за руку й сказала б йому: «Рубай!» У мене тобі нічого просити. Господи, хто ж я такий, якщо власна сестра відштовхує мене, навіть не випробувавши?

Електра. Ах, Філебе! Я ніколи б не змогла покласти такий тягар на твоє серце, яке не знає ненависті.

Орест (пригнічений). Ти добре сказала: «не знає ненависті». Любові теж. Я міг би тебе покохати. Міг би... Але як? Щоб кохати, щоб ненавидіти, треба віддати себе почуттю. Яка чудова повнокровна людина, людина, що міцно стоїть на ногах серед своїх володінь і віддається якогось дня любові або ненависті — вона віддає разом з собою свої землі, дім і спогади. А хто я? Що можу дати я? Я насилу існую: з усіх примар, які блукають сьогодні по місту, я найпримарніший. Я відчуваю примарні захоплення, минущі й безплотні, мов пара. (Пауза). Ганьба! Я повернувся до рідного міста, і сестра відмовляється визнати мене. Куди ж тепер мені? До якого міста податися?

Електра. Хіба немає міста, де на тебе чекає гарненька дівчина?

Орест. Ніхто на мене не чекає. Я блукаю від міста до міста, чужий усім і самому собі, я покидаю місто, і воно зникається за мною, як тихі води. Ось я полішу Аргос,— який слід від мене залишиться? Хіба що гіркота розчарування в твоєму серці?

Електра. Ти розповідав мені про щасливі міста...

Орест. Яке там! щастя! Я хочу мати свої спогади, свій ґрунт, своє місце серед жителів Аргоса. (Пауза). Електро, я не піду звідси.

Електра. Філебе, йди, благаю тебе. Мені шкода тебе, йди, якщо я люба тобі. Тут на тебе чекає тільки горе, а мені твоя невинність стане на заваді.

Орест. Не піду.

Електра. Гадаєш, я дозволю тобі лишитися тут, щоб ти заважав мені своєю чистотою, щоб став мовчазним суддею моїх вчинків, викликаючи в мене ніяковість? Ти тут нікому не потрібен.

Орест. Це моя остання надія. Ти не можеш відібрати її від мене, Електро. Зрозумій, я хочу бути людиною звідкілясь, людиною серед людей. Подумай, раб, що проходить, утомлений, засмучений, хиллячись під тягарем ноші, похнюпивши голову й дивлячись собі під ноги, тільки під ноги, щоб не впасти, навіть цей раб у своєму місті почуває себе, як листок серед листя крони, як дерево в лісі. Аргос оточує його, вагомий, теплий, повний самим собою. Я хочу бути цим рабом, Електро, я хочу надягти місто на себе, загорнутися в нього, немов у ковдру. Не піду.

Електра. Хоч би ти прожив сто років серед нас, усе одно лишишся чужим, самотнім, як мандрівник на великій дорозі. Люди дивитимуться на тебе скося, не підводячи очей, вони стишуватимуть голос, коли підходитимеш до них.

Орест. Хіба так важко вам служити? Мої руки здатні захищати ваше місто, я маю золото й можу допомогти убогим.

Електра. Нам не потрібні ні полководці, ні доброчинці.

Орест. Тоді... (Ступає кілька кроків, понуривши голову).

З'являється Юпітер, дивиться на нього, потираючи руки.

(Орест підводить голову). Коли б я хоч розумів усе ясно. Ох, Зевсе, Зевсе, царю небесний, я рідко звертався до тебе, і ти не дуже був прихильний до мене, але будь свідком — я завжди прагнув робити тільки добро. Тепер я втомився, не розрізняю, де зло, а де добро, в мене виникла потреба, щоб мені показали дорогу. Зевсе, невже царський син, у якого відібрали батьківщину, і справді повинен змиритися з вигнанням, втягнувши голову в плечі, забратися звідси геть, поповзти, як собака, на череві? Така твоя воля? Не можу повірити. І одначе... одначе ти забороняєш проливати кров... Ох, до чого тут кров, я сам не знаю, що кажу... Зевсе, благаю тебе: якщо ти наказуєш мені скоритися й підло принизитись, подай знак, бо я сам не можу виплутатися.

Юпітер (до самого себе). Що ж, я до твоїх послуг! Абраксас, абраксас, це-це!

Е л е к т р а (сміється). Ха-ха, сьогодні чудеса, як гриби після дощу. Бачиш, як корисно бути побожним, Філебе, й радитися з богами! (Регоче). Добродичинний юнак, побожний Філеб: «Подай мені знак, Зевсе, подай мені знак!» І ось на тобі — довкола священного каменя спалахує сяйво. Геть звідси! До Корінфа! До Корінфа! Геть!

О р е с т (дивлячись на камінь). Отже... це — добро. (Пауза. І далі дивиться на камінь). Нишком ушитися. Нишком. Завжди казати «даруйте» й «дякую»... Отже, це? (Пауза. І далі дивиться на камінь). Добро. Їхнє добро. (Пауза). Електро!

Е л е к т р а. Йди, йди мерщій. Не розчаровуй мудру годувальницю, що схилилася над тобою з Олімпу. (Замовкає заклопотана). Що з тобою?

О р е с т (зміненим голосом). Є й інший шлях.

Е л е к т р а (налякана). Не видавай себе за розбійника, Філебе. Ти запитував наказу богів, тепер ти знаєш їхню волю.

О р е с т. Наказу? О, так... Ти маєш на увазі світло навколо цієї каменюки? Це світло не для мене, тепер мені ніхто не може наказувати.

Е л е к т р а. Ти говориш загадками.

О р е с т. Яка далека ти раптом стала мені... Як усе змінилося! Мене оточувало щось живе й тепле. Воно померло... Яка порожнеча довкола нас. Ох, яка пуста, яка неосяжна пуста, скільки очі бачать! (Ступає кілька кроків). Опускається ніч... Чи не здається тобі, що стало холодно?.. Але що це?.. Що це померло?

Е л е к т р а. Філебе!

О р е с т. Я сказав тобі, що є й інший шлях... Мій шлях... Ти не бачиш його? Він починається звідси й іде вниз, до міста. Треба спуститися, спуститися до вас, ви на дні ями, на самісінькому дні... (Підходить до Електри). Ти — моя сестра. Електро, це місто — моє місто. Сестро моя. (Бере її за руку).

Е л е к т р а. Відпусти! Ти робиш мені боляче, я боюсь тебе — і я не належу тобі.

О р е с т. Знаю. Поки що не належиш: я надто легкий. Я повинен узяти собі на плечі важкий злочин, який потягне мене в глибину — на самісіньке дно Аргоса.

Е л е к т р а. Що ти замислив?

О р е с т. Стривай. Дай мені розпрощатися зі своєю легкою чистотою. Дай розпрощатися з юністю. Бувають вечори в Корінфі, в Афінах, вечори, що чарують піснями й пахощами, — віднині вони не для мене. Не для мене світанки, що вселяють надію... Гаразд, прощайте. Прощайте. (Підходить до Електри). Ходімо, Електро, поглянь на місто. Ось воно — червоне на осонні, в ньому кишать люди й мухи, воно занурилося в тупе оціпеніння пополудневої спеки; його стіни, дахи, зачинені двері — все відкидає мене. Але я мушу заволодіти ним. Я відчуваю це з сьогоднішнього ранку. Тобою, Електро, я теж повинен заволодіти. Я заволодію вами. Я перетворюсь на сокиру й розрубаю надвоє ці вперті мури, я розпорю пузо

чим будинкам-святенникам, отож запах їжі й ладану рине назовні з розкритих ран; я перетворюсь на сокиру лісоруба, я вріжусь у самісіньке осердя цього міста, як врізається сокира в осердя дуба.

Електра. Як ти змінився: очі твої більше не світяться, вони потьмяніли, поблякли. На жаль! Ти був такий м'який, Філебе. А тепер ти розмовляєш зі мною, як той, інший; розмовляв у моїх снах.

Орест. Послухай: усі ці люди тремтять у своїх темних кімнатах, оточені любими небіжчиками, але уяви собі, що я візьму їхні злочини на себе. Уяви, що я хочу заслужити титул «викрадача докорів сумління», що я вберу в себе каяття всіх: і каяття жінки, яка зрадила чоловіка, і каяття торговця, що покинув напризволяще свою матір, і каяття лихваря, що оббирав до смерті своїх боржників! Скажи, хіба того дня, коли на мене впаде більше докорів сумління, ніж мух в Аргосі,— все, за що докоряло собі місто, хіба того дня я не заслужу права громадянства серед вас? Хіба я не відчую себе вдома — в цих залитих кров'ю мурах, так само, як різник у закритавленому фартусі почуває себе вдома у своїй крамничці, серед закривавлених туш, щойно ним оббілованих?

Електра. Ти хочеш спокутувати за нас гріхи?

Орест. Спокутувати? Я сказав, що вберу в себе покуту всіх, але я не сказав, як учиню з цими курми, що так розкудахкалися: може, поскручую їм в'язи.

Електра. А яким чином ти забереш на себе наші лиходійства?

Орест. Ви тільки й мрієте їх спекатися. Цар і цариця силоміць примушують вас пам'ятати про них.

Електра. Цар і цариця... Філебе!

Орест. Боги свідки, я не хотів проливати їхньої крові.

Тривала мовчанка.

Електра. Ти надто юний, надто слабкий...

Орест. Невже ти тепер відступиш? Сховай мене в палаці, ввечері проведеш мене до царського ложа й побачиш, чи слабкий я.

Електра. Оресте!

Орест. Електро, ти вперше назвала мене Орестом.

Електра. Так. Це ти. Ти — Орест. Я не впізнала тебе, я чекала тебе не таким. Але ця гіркота в роті, цей присмак лихоманки,— я тисячу разів відчувала його в своїх снах,— я впізнаю його тепер. Отже, ти прийшов, Оресте, і прийняв свою ухвалу, і я, як у моїх снах, на порозі непоправного вчинку, і мені страшно — як уві сні. О мить, якої я так чекала й так боялася! Віднині хвилини чіплятимуться одна за одну з механічною невідворотністю, і у нас не буде перепочинку, поки обоє вони не впадуть горілиць, і обличчя їхні стануть схожими на розчавлену шовковичну ягоду. Скільки крові! І її проллєш ти, чий погляд був такий м'який. На жаль, ніколи вже мені не бачити цієї м'якості, ніколи не бачити знову Філеба. Оресте, ти мій старший брат і голова сім'ї, обійми мене, захисти — ми йдемо назустріч великим стражданням.

Орест обіймає її. Юпітер виходить зі свого сховку і нишком віддаляється.

КАРТИНА ДРУГА

У палаці. Тронний зал. Статуя Юпітера, жахлива, закривавлена. Вечоріє.

Ява перша

Електра заходить перша й киває Орестові.

Орест. Хтось іде. (Вихоплює меч).

Електра. Це солдати роблять обхід. Ходи зі мною, сховаємося тут.

Ховаються за тронном.

Ява друга

Електра, Орест, що сховалися за тронном, і двоє солдатів.

Перший солдат. Не знаю, що сьогодні сталося з мухами, просто побожеволіли.

Другий солдат. Відчувають мерців і радіють. Я навіть позіхнути не наважуюсь, боюсь — кинуться у роззявлений рот і влаштують карусель у горлянці.

Електра на мить показується й знову ховається.

Послухай, щось зарипіло.

Перший солдат. Це Агамемнон сів на трон.

Другий солдат. І під його широкими сідницями зарипіли дошки сидіння? Ні, колего, цього не може бути: мерці не мають ваги.

Перший солдат. Це прості люди не мають ваги. А він, перш ніж по-царському померти, любив по-царському пожити й важив — коли більше, коли менше — центнер з великим гаком. Тож навряд чи від цієї великої ваги не лишилося бодай кілька фунтів.

Другий солдат. Ти так гадаєш?.. Він тут?

Перший солдат. Де ж йому бути? Якби я, наприклад, був мертвим царем і мені б давали щороку звільнення на добу, то я б напевне проводив цей день на троні — посидів би й згадав би своє приємне минуле, нікому не завдаючи лиха.

Другий солдат. Ти так кажеш, бо ти живий. А якби ти не був живий, то став би таким самим недобрим, як і всі інші. (Перший солдат дає йому ляпаса). Та що з тобою?

Перший солдат. Задля твого блага: поглянь, одним махом я вбив аж семеро, цілий рій.

Другий солдат. Небіжчиків?

Перший солдат. Та ні. Мух. Уся рука в крові. (Витирає її об штани). Негідниці!

Другий солдат. Чого б богам не вколошкати їх при народженні? Поглянь-но, скільки тут мерців, а жоден з них і пари з'рота не пустить, намагаються нікому не заважати. Якби мухи виздихали, то й вони б так само поводитися.

Перший солдат. Зatkни пельку, тут тільки бракує мушачих примар...

Другий солдат. А чом би й ні?

Перший солдат. Розумієш, їх щодня здиhaє цілі мільйони. Якби на місто випустили всіх мух, що передохли з минулого літа, то на кожну живу муху припало б триста шістдесят п'ять мертвих, і всі вони роїлися б довкола неї. Бр-р! Повітря було б переповнене мухами, ми б їли мух, дихали мухами, вони б проникали в наші бронхи, в кишки, мов липкий сироп... Послухай, може, саме тому тут так дивно пахне?

Другий солдат. На таку залу, в сто квадратних метрів, цілком достатньо кількох людей, щоб усе просмерділося. Кажуть, у наших небіжчиків неприємно тхне з рота.

Перший солдат. Подумати тільки! Вони псують собі кров, ці людці.

Другий солдат. Кажу ж тобі, тут щось не те: підлога рипить.

Вони зазирають за трон з правого боку; Орест і Електра виходять з-за нього з лівого боку, проходять перед східцями трону і, пройшовши за трон з правого боку, знову ховаються тієї миті, коли солдати виходять з лівого боку.

Перший солдат. Бачиш, нема нікого. Це Агамемнон, кажу тобі, проклятий Агамемнон! Мабуть, сидить на цих подушках, прямий, немов костура проковтнув, і дивиться на нас. Та і як йому інакше згаяти час, робити йому нічого, ось він і дивиться.

Другий солдат. Може, краще нам стати «струнко», дідько з ними, з цими мухами, хай лоскочуть нам ніс.

Перший солдат. Волів би я зараз бути в кордегардії, де б у карти перекинувся. Мерці, які туди заходять, свої хлопці, така сама піхота, як і ми. Коли подумаю, що небіжчик-цар тут підраховує, скільки гудзиків не вистачає на нашому мундирі, стає моторошно, наче на генеральському огляді.

Заходять Клітемнестра, Егісф, служники заносять лампи.

Егісф. Хай нас залишать самих.

Ява третя

Егісф, Клітемнестра, Орест і Електра, що сховалися.

Клітемнестра. Що з вами?

Егісф. Ви бачили? Якби я їх не вразив жахом, то вони б умить позбулися своїх докорів сумління.

Клітемнестра. Чи слід вам через це непокоїтись? Ви завжди зумієте охолодити їхній запал.

Егісф. Може, я добряче навчився розігравати ці комедії. (Пауза). Я шкодую, що повинен покарати Електру.

Клітемнестра. Невже тому, що в ній тече моя кров? Якщо ви схилилися до цього, то я вважаю правильним усе, що ви робите.

Егісф. Жінко, я шкодую не через тебе.

Клітемнестра. Тоді чому? Ви не любили Електру.

Егісф. Я втомився. Ось уже п'ятнадцять років, як я тримаю на витягненій руці докори сумління цілого народу. Ось уже п'ятнадцять років, як я виряджаюсь опудалом: ця чорна одежина злиняла на мою душу.

Клітемнестра. Але, володарю, я теж...

Егісф. Знаю, жінко, знаю, зараз ти станеш говорити про свої докори сумління. Що ж, заздрю, вони наповнюють твоє життя. А в мене їх нема, але я найсумніша людина в Аргосі.

Клітемнестра. Мій любий володарю... (Підходить до нього).

Егісф. Облиш мене, шльондро! Невже не соромно тобі — в нього на очах?

Клітемнестра. В нього на очах? Хто дивиться на нас?

Егісф. Як хто? Цар. Сьогодні вранці випустили мерців.

Клітемнестра. Володарю, благаю вас... Мерці під землею й не так скоро обтяжуть нас. Хіба ви забули, що самі вигадали всі ці казочки для народу?

Егісф. Маєш слухність, жінко. Але що з того? Бачиш, як я втомився? Облиш мене. Мені треба зібратися з думками.

Клітемнестра виходить.

• Ява четверта

Егісф, Орест і Електра.

Егісф. Ну як, Юпітере? Такого царя ти бажав для Аргоса? Я всюдисущий, я вмію кринати громовим голосом, скрізь з'являється мій образ, що нагонить жах, і ті, кому я потрапляю на очі, почувають себе винними до самих кісток. А я — порожня шкаралуша: якийсь звір непомітно для мене самого виїв моє нутро. Тепер я дивлюсь у самого себе й бачу, що я більш мертвий, ніж Агамемнон. Я сказав, що сумний? Я збрехав. Ця пустка — неосяжне небуття пісків під ясним небуттям неба — не сумна й не весела: вона зловісна. Ох, я віддавав би царство, щоб зронити сльозу!

Заходить Юпітер.

Ява п'ята

Ті самі й Юпітер.

Юпітер. Нарікай, нарікай: ти цар, як усі царі.

Егісф. Хто ти? Чого ти прийшов сюди?

Юпітер. Ти не впізнаєш мене?

Егісф. Йди звідси, а то я накажу, щоб охоронці тебе прогнали.

Юпітер. Ти не впізнаєш мене? Одначе ти мене бачив. Уві сні. Щоправда, тоді я мав жахливіший вигляд. (Грім, блискавка. Юпітер прибирає жахливого вигляду). А тепер?

Егісф. Юпітер!

Юпітер. Нарешті. (Знову всміхається, підходить до статуї). Це я? Отже, таким вони бачать мене, коли моляться, жителі Аргоса? Не часто богам доводиться дивитися на свій образ віч-на-віч. (Пауза). Матінко моя, який же я потворний! Мабуть, вони не дуже мене люблять.

Егісф. Вони вас бояться.

Юпітер. Чудово. Любов мені ні до чого. А ти? Ти мене любиш?

Егісф. Чого вам ще треба від мене? Хіба я не вдосталь заплатив?

Юпітер. Удосталь? Людський борг неоплатний.

Егісф. Я падаю під тягарем.

Юпітер. Не перебільшуй! Ти здоровий і огрядний! А втім, я не докоряю тобі. Чудове царське сало, жовте, як свічковий лій, так і треба. Ти скроєний, щоб прожити ще двадцять років.

Егісф. Ще двадцять років!

Юпітер. Ти хочеш померти?

Егісф. Еге ж.

Юпітер. А якби зараз сюди хтось зайшов з мечем у руці, то ти підставив би груди під меч?

Егісф. Не знаю.

Юпітер. Слухай мене уважно. Якщо ти даси себе зарізати, як теля, ти будеш покараний найсуворішим чином: залишишся царем у Тартарі на віки вічні. Я прийшов, щоб попередити тебе.

Егісф. Хтось хоче мене вбити?

Юпітер. Подейкують.

Егісф. Електра?

Юпітер. І ще дехто.

Егісф. Хто?

Юпітер. Орест.

Егісф. А! (Пауза). Що ж, це цілком закономірно, тут нічого не вдієш.

Юпітер. «Нічого не вдієш»? (Іншим тоном). Накажи негайно схопити юного чужинця, який називає себе Філебом. Хай його кинуть разом з Електрою в якесь підземелля — і я дозволяю тобі забути, що вони там. Ну? Чого ти чекаєш? Клич охоронців.

Егісф. Ні.

Юпітер. Поясни мені, будь ласка, мотиви твоєї відмови.

Егісф. Я втомився.

Юпітер. Чому втупився в підлогу? Підведи на мене очі, налити кров'ю. Так, так! Ти шляхетний і дурний, як кінь. Але твій опір не дуже гнівить мене. Це перець, який надає смаку твоїй покірливості. Я ж бо знаю, що ти, врешті-решт, поступишся.

Егісф. Я вам сказав, що не маю наміру вникати у ваші плани. Досить з мене!

Юпітер. Сміливіше! Опирайся, опирайся! Люблю поласувати такими душами, як твоя. Очі метають блискавки, кулаки стискаються, ти кидаєш відмову в обличчя Юпітерові. Одначе ти, дурнику, конику, бридкий конику, серцем ти ж давно сказав мені: так. Ну-

ну, ти підкоришся. Чи гадаєш, що я зійшов з Олімпу просто так? Я хотів би тебе попередити про злочин, що готується, бо хочу йому завадити.

Егісф. Попередити мене!.. Дивно.

Юпітер. Навпаки, цілком природно: я прагну відвернути небезпеку від твоєї голови.

Егісф. Хто вас просив про це? Хіба Агамемнона ви попереджали? А він теж хотів жити.

Юпітер. О невдячна натуро, о мерзенна вдаче, ти мені дорожчий за Агамемнона, я даю тобі доказ цього, а ти ще нарікаєш.

Егісф. Я — дорожчий за Агамемнона? Я? Це Орест вам дорогий. Коли я занаставив себе, ви й пальцем не ворухнули, ви дозволили мені добігти до царської ванни із сокирою в руках — і, звичайно, облизувалися цієї миті в себе нагорі, думаючи про те, яка солодка душа грішника. А сьогодні ви оберігаєте Ореста від самого себе; мене ж, кого самі штовхнули на вбивство батька, примушуєте тепер стримувати руку сина. Я тільки й здатний був стати вбивцею. А він? Даруйте, будь ласка, в нього, безперечно, є інші наміри.

Юпітер. Які дивні ревності! Заспокойся: я люблю його не більше, ніж тебе. Я нікого не люблю.

Егісф. Погляньте, на що ви мене перетворили, несправедливий боже. І відповідайте: якщо сьогодні ви заважаєте злочинові, замисленому Орестом, чому дозволили здійснити злочин мені?

Юпітер. Не всі злочини мені бридкі. Як цар цареві скажу тобі, Егісфе, цілком відверто: перший злочин здійснив я сам, створивши людей смертними. Що ж після цього лишається вам, убивцям? Відправляти свої жертви на той світ? Подумаєш, вони все одно туди потраплять; ви тільки трохи поквапили смерть. Знаєш, що чекало на Агамемнона, якби ти не уколошав його? Через три місяці він помер би від апоплексичного удару на грудях гарненької рабині. Але твій злочин став мені у пригоді.

Егісф. Став вам у пригоді? Я спокутую свою провину впродовж п'ятнадцяти років, а він став вам у пригоді? Ой лишенько!

Юпітер. Та що ти? Він став мені у пригоді саме тому, що ти спокутуєш його; мені подобаються злочини, якщо від них є користь. Твій злочин мені сподобався, бо це було сліпе й глухе вбивство, позбавлене самосвідомості, давнє, схоже радше на стихійний катаклізм, ніж на людське діяння. Ти не кидав мені виклику: ти рубав шаблем, одержимий страхом і люттю, а потім, коли приставств погамувалася, твій власний вчинок налякав тебе, ти відмовився відповідати за нього. І поглянь, яку користь мав я: за одного вбитого — двадцять тисяч не перестають спокутувати гріхи, ось підсумок. Непогана оборудка.

Егісф. Бачу я, що приховується за всіма вашими словами: в Ореста не буде докорів сумління.

Юпітер. Ані тіні. Цієї миті він скромно, холоднокрівно, методично розробляє свій план. Навіщо мені вбивство без докорів сумління, вбивство зухвале, спокійне, легке, як пара в душі вбивці? Не дозволю! Ох, ненавиджу злочини нинішньої молоді: бур'ян, поло-

ва, ніяких корисних паростків. Цей тихий юнак заріже тебе, як курча, й піде собі з червоними руками й чистим сумлінням; бувши тобою, я вважав би це принизливим. Ну, клич охоронців!

Егісф. Я вже сказав — ні. Цей злочин так тобі не подобається, щ він подобається мені.

Юпітер (змінюючи тон). Егісфе, ти цар, я благаю тебе, як царя. Ти ж бо любиш царювати.

Егісф. Ну?

Юпітер. Ти ненавидиш мене, але ми — родичі; я створив тебе за своїм образом: цар — бог на землі, він благородний і зловісний, як бог.

Егісф. Це ви зловісні?

Юпітер. Подивись на мене. (Довга пауза). Я сказав тобі, що ти створений за моїм образом. Ми обидва стежимо за тим, щоб панував порядок: ти — в Аргосі, я — в усьому світі; і одна й та сама таємниця каменюкою лежить у нас на серцях.

Егісф. Я не маю таємниць.

Юпітер. Маєш. Таку саму, що й я. Болісну таємницю богів і царів: вони знають, що люди вільні. Люди вільні, Егісфе. Тобі це відомо, а їм — ні.

Егісф. Чорт побери, якби вони це знали, то давно спалили б мій палац. Ось уже п'ятнадцять років я розігрую комедію, аби вони не зрозуміли своєї сили.

Юпітер. Бачиш, ми схожі один на одного.

Егісф. Схожі? Яка іронія в тому, що бог заявляє про свою схожість на мене. Відтоді, як я сів на престол, у всьому, що я роблю й кажу, криється одна мета: створити власний образ; хочу, що кожен мій підданий ніс цей образ у собі, щоб навіть наодинці з самим собою він відчував мій суворий погляд на найбільш таємні свої думці. Але я перший став жертвою: я бачу себе таким, яки мене бачать вони, я схилиюсь над відкритою криницею їхніх душ і там, у глибині, бачу своє відображення, воно здається мені бридке і водночас зачаровує мене. О всемогутній боже, що я таке? Я тільки страх, який відчувають інші переді мною.

Юпітер. А хто я такий? (Показує на статую). Я теж — моє відображення. Гадаєш, у мене не паморочиться голова від цього? Ось уже сто тисяч років я танцюю перед людьми. Повільний, похмурий танець. Треба, щоб і вони дивилися на мене: поки їхній погляд утуплений у мене, вони забувають дивитись на себе. Якщо я розгублюсь на мить, якщо дозволю їм відірвати погляд...

Егісф. Тоді?..

Юпітер. Облиш. Це моя особиста справа. Ти втомився, Егісфе, але тобі нема на що нарікати. Ти помреш. А я — ні. Поки є люди на землі, я приречений танцювати перед ними.

Егісф. На жаль! Але хто прирік нас?

Юпітер. Самі ми. Ми ж бо маємо однакову пристрасть. Ти любиш порядок, Егісфе.

Егісф. Порядок. Це правда. Задля порядку я спокусив Клітемнестру, задля порядку вбив царя. Я хотів, щоб панував порядок і

щоб цей порядок установлював я. Я жив, не знаючи бажань, не знаючи любові, не знаючи надії: я пильнував порядок. О жахлива й божествена, пристрасть!

Юпітер. Ми не можемо мати інших пристрастей: я — бог, ти народився бути царем.

Егісф. На жаль!

Юпітер. Егісфе, моє творіння, мій смертний брате, ім'ям порядку, якому ми обидва служимо, наказую тобі: схопи Ореста і його сестру.

Егісф. Вони такі небезпечні?

Юпітер. Орест знає, що він вільний.

Егісф (жваво). Він знає, що вільний. Тоді замало буде закувати його в кайдани. Вільна людина в місті — як паршива вівця в отарі. Вона заразить усе царство, вона занапастить мою справу. Всесильний боже, чого ти чекаєш? Спепели його.

Юпітер (повільно). Чого я чекаю? (Пауза. Гірбитися, втомленим голосом). Егісфе, боги мають іще одну таємницю...

Егісф. Що ти хочеш сказати?

Юпітер. Якщо свобода колись спалахне в людській душі, то далі боги безсилі. Це вже справи людські, і тільки інші люди можуть надати змогу вільній людині блукати по світу або ж задушити її.

Егісф (дивлячись на нього). Задушити?.. Гаразд... Безперечно, я послухаюсь тебе. Але більше ні слова, а тепер облиш мене, твоя присутність для мене нестерпна.

Юпітер виходить.

Ява шоста

Егісф якийсь час сам, потім Електра та Орест.

Електра (підскакуючи до дверей). Рубай його! Не залишай йому часу скрикнути. Я забарикадую двері.

Егісф. Це ти, Оресте?

Орест. Захищайся!

Егісф. Я не захищатимусь. Надто пізно когось кликати, і я радий цьому. Я не стану захищатися: хочу, аби ти вбив мене.

Орест. Гаразд. Мені байдуже до засобів. Я стану вбивцею. (Б'є Егісфа мечем).

Егісф (похитуючись). Ти не схибив. (Хапається за Ореста). Дай я подивлюсь на тебе. Чи правда, що ти не відчуваєш докорів сумління?

Орест. Докорів сумління? За віщо? Я вчинив справедливую справу.

Егісф. Справедливим є те, чого бажає Юпітер. Ти ховався тут і чув його.

Орест. Що мені Юпітер? Справедливість — справа людей, і мені не потрібні боги, щоб знати, в чому вона полягає. Справедливо розчавити тебе, мерзотний пройдисвіте, справедливо повалити твою владу над жителями Аргоса, справедливо повернути їм почуття власної гідності. (Відштовхує його).

Егісф. Мені погано.

Електра. Він похитується, обличчя в нього бліде. Який жах! Яка потворна людина, коли вона конає!

Орест. Замовкни. Хай він забере в могилу пам'ять про нашу радість.

Егісф. Будьте ви обоє прокляті!

Орест. Чи ти довго конатимеш? (Ще раз б'є його мечем).

Егісф (падає). Стережись мух, Оресте, стережись мух. Це ще не кінець. (Конає).

Орест (відштовхуючи його ногою). Для тебе, в усякому разі, це кінець. Проведи мене до кімнати цариці.

Електра. Оресте...

Орест. Що?

Електра. Вона вже не може нашкодити...

Орест. І що ж?.. Я не впізнаю тебе. Раніше ти говорила інакше.

Електра. Оресте... Я тебе теж не впізнаю.

Орест. Гарзд. Я піду сам. (Виходить).

Ява сьома

Електра сама.

Електра. Чи вона закричить? (Пауза. Прислухається). Іде по коридору. Коли він відчинить четверті двері... О, я цього хотіла! Я цього хочу, треба, щоб я і далі цього хотіла. (Дивиться на Егісфа). Він мертвий. Отже, я цього хотіла. Я не розуміла. (Підходить до Егісфа). Сто разів я бачила його уві сні розпростертим на цьому самому місці, з мечем у серці. Очі його були заплющені, здавалося, він спить. Як я його ненавиділа, як раділа за свою ненависть. Він не схожий на людину, що спить, очі в нього розплющені, він дивиться на мене. Він помер — і моя ненависть померла разом з ним. Я тут, я чекаю, а вона ще жива, вона у своїй кімнаті. Зараз закричить, мов звірина. Ох, я не можу більше терпіти його погляду. (Вклякає навколішки й накидає плащ на обличчя Егісфа). Чого я хотіла?

Пауза. Потім чути зойк Клітемнестри.

Він ударив її. Вона — наша мати, і він ударив її. (Підводиться). Ну ось: мої вороги загинули. Багато років я наперед раділа з цієї загибелі, тепер кліщами мені стиснуло серце. Невже я одурювала себе п'ятнадцять років? Неправда! Неправда! Це не може бути правда: я не боягузка! Я прагнула цієї миті, я й далі прагну її. Мені хотілося побачити цього мерзенного вепра розпростертим біля моїх ніг. (Зриває з нього плащ). Вибалушуй скільки хочеш свої баньки! Я цього хотіла, я радію, що твої очі схожі на очі здохлої риби.

Слабкий крик Клітемнестри.

Хай кричить! Хай кричить! Хочу, щоб вона кричала зі страху, хочу, щоб вона страждала.

Крик змовкає.

Радість! Радість! Я плачу з радощів: мої вороги мертві, за мого батька помстилися.

Орест повертається із закривавленим мечем у руці.

Вона підбігає до нього.

Ява восьма

Електра, Орест.

Електра. Оресте! (Кидається до нього в обійми).

Орест. Чого ти боїшся?

Електра. Я не боюсь, я сп'яніла. Сп'яніла з радості. Що вона казала? Вона довго благала пощади?

Орест. Електро, я ніколи не каятимусь за те, що скоїв, але говорити про це не бажаю: є спогади, якими не діляться. Знай тільки, що вона померла.

Електра. Проклинаючи нас? Скажи мені тільки одне: чи проклинала вона нас?

Орест. Еге ж, проклинала.

Електра. Обійми мене, любий, стисни мене в своїх обіймах. Який густий нічний морок, як важко світлові смолоскипів пробитися крізь нього!.. Ти любиш мене?

Орест. Ніч уже скінчилася. Розвидняється. Ми вільні, Електро. Мені здається, що я народив тебе й сам народився разом з тобою; я люблю тебе, ти — моя. Вчора ще я був самотній, а сьогодні в мене є ти. Кров з'єднає нас подвійними узами: ми рідні по крові, й ми разом пролили кров.

Електра. Викинь меча. Дай мені руку. (Бере його руку й цілує). В тебе короткі квадратні пальці. Вони створені для того, щоб брати й тримати. Люба моя руко! Вона біліша за мою. Скільки сили зібралось в ній, щоб покарати вбивць нашого батька! Стривай. (Іде по смолоскип і освітлює ним Ореста). Хай світло осяє твоє обличчя, морок згущується, я погано бачу тебе. Мені треба тебе бачити: коли я тебе не бачу, то починаю тебе боятись; я не повинна відривати очі від тебе. Я люблю тебе. Я повинна думати, що я люблю тебе. Який дивний вигляд ти маєш!

Орест. Я вільний, Електро. Воля вдарила в мене, немов блискавка.

Електра. Вільний? А я не почуваю себе вільною. Хіба ти можеш зробити, щоб усього цього не було? Сталося щось непоправне. Хіба ти можеш вчинити так, щоб ми не лишилися навіки вбивцями матері?

Орест. Гадаєш, я хотів би таке вчинити? Я зробив свою справу, Електро, добру справу. Я понесу її на плечах, наче мандрівник, який, переходячи річку вброд, переносить на собі свою дитину, я відповідатиму за неї. І що важче буде нести, то веселіше мені буде, бо в моєму вчинку — моя воля. Вчора ще я брів по землі світ за очі, тисячі доріг виповзали з-під моїх ніг, усі вони належали іншим. Я йшов по будь-якій з них — по узбережній стежці бурлаків, по

стежці погонича мулів, по брукованому тракту, по якому мчать колісниці, але жодна з цих доріг не була моєю дорогою. Від сьогодні в мене лишається тільки один шлях, і Бог знає, куди від веде, але це мій шлях. Що з тобою?

Електра. Я більше тебе не бачу! Лампи не світять. Я чую твій голос, але він завдає мені болю, він упивається в мене, наче ніж. Невже віднині завжди буде так темно? Оресте! Ось вони!

Орест. Хто?

Електра. Ось вони! Звідки вони взялися? Вони звисають зі стелі, як кетяги чорного винограду, від них почорніли мури; вони затуляють мені світло, їхні тіні застують від мене твоє обличчя.

Орест. Мухи...

Електра. Чуєш? Чуєш дзижчання їхніх крил, схоже на гудіння ковальського горна? Вони оточують нас, Оресте. Вони підстерігають нас, я відчуваю на шкірі тисячі липких лапок. Куди нам утікати, Оресте? Вони набухають, вони набухають, поглянь, вони вже мов бджоли, їх щільний рій ніде від нас не відстане. Який жах! Я бачу їхні очі, мільйони очей, втуплених у нас.

Орест. Що нам до мух!

Електра. Це ерінії, Оресте,— богині докорів сумління.

Голоси за дверима: «Відчиніть! Відчиніть! Якщо вони не відчинять, виламуйте двері». Глухі удари в двері.

Орест. Крики Клітемнестри привернули увагу охоронців. Ходімо! Покажи мені святилище Аполлона — ми проведемо там ніч, сховавшись від людей і мух. Завтра я розмовлятиму зі своїм народом.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Храм Аполлона. Посеред сцени статуя Аполлона. Електра та Орест сплять біля підніжжя статуї, обхопивши руками її ноги. Довкола них — хоровод еріній, що сплять стоячи, як чаплі. В глибині важкі бронзові двері.

Перша ерінія (потягуючись). А-а-а! Я спала стоячи, витягшись від злості, і мені снилися нескінченні гнівні сни. О, чудова квітко люті, о розкішна червона квітко в моєму серці! (Ходить довкола Ореста й Електри). Вони сплять. До чого вони білі, до чого ніжні! Я рину їм на живіт, на груди, як потік на рінь. Я стану терпляче, обточувати цю м'яку плоть, я її пошкребу, погризу, обшліфую до кісток. (Ступає кілька кроків). О чистий ранку ненависті! Яке чудове пробудження: вони сплять, тіла їхні обливаються потом, пашать теплом; а я стою на чатах, я свіжа, міцна, душа моя тверда, як мідь,— я відчуваю себе священною.

Електра (уві сні). На жаль!

Перша ерінія. Вона стогне. Зараз ти затремтиш від наших укусів, завиєш від наших пестошів. Я візьму тебе, як самець бере

самицю, бо ти — суджена моя, ти спізнаєш увесь тягар моєї любові. Ти гарна, Електро, гарніща за мене; але побачиш, від моїх поцілунків швидко старіють, не збіжить і півроку — я зігну тебе, мов старушенцію, а сама лишуся молодою. (Схиляється над ними). Чудова здобич, тлінна й смачна: дивлюсь на них, чую їх запах, і від гніву дух перехоплює. Я почуваю себе світанком ненависті. О радість, я — пазури й зуби, вогонь у жилах. Ненависть сповнює мене й душить, вона, наче молоко, наповнює мої груди. Прокиньтесь, сестри, прокиньтесь: настав ранок.

Друга ерінія. Мені снилося, що я кусаю.

Перша ерінія. Наберись терпіння: зараз їх боронить бог, але незабаром голод і спрага виженуть їх з цього сховку. Тоді ти вп'єшся в них зубами.

Третя ерінія. А-а-а! Мені хочеться дряпати..

Перша ерінія. Стривай, скоро твої залізні пазури прокладуть тисячі червоних стежечок на тілі злочинців. Наблизьтесь, сестри, погляньте на них.

Третя ерінія. Які вони молоді!

Друга ерінія. Які вони гарні!

Перша ерінія. Радійте: злочинці так часто бувають старі й потворні; нам рідко випадає вишукана радість нищити прекрасне.

Ерінії. Ей-а-а! Ей-а-а!

Третя ерінія. Орест — майже дитина. Моя ненависть до нього буде ніжна, мов маїти. Я покладу його бліду голову до себе на коліна й гладитиму його волосся.

Перша ерінія. А що потім?

Третя ерінія. А потім проколю йому очі ось цими двома пальцями!

Ерінії регочуть.

Перша ерінія. Вони зітхають, ворухаться, невдовзі вони прокинуться. Давайте, сестри, сестри-мухи, розбудимо злочинців своєю піснею.

Хор еріній.

Бзз, бзз, бзз, бзз.

Ми обліпили твоє гниле обличчя, мов мухи бутерброд.

Серце гниле, криваве, ласе.

Ми, як бджоли, зберемо гній і сукровицю твого серця.

Побачиш, ми перетворимо їх на мед, на чудовий зелений мед.

Ненависть миліша нам, ніж будь-яка любов.

Бзз, бзз, бзз, бзз.

Ми станемо пильним поглядом будинків,

Виттям, вищиром сторожового собаки,

Дзижчанням над твоєю головою,

Шумом лісу,

Свистом, тріском, сплеском, завиванням,

Мороком,

Непроникним мороком твоєї душі.

Бзз, бзз, бзз, бзз.

Ейа! Ейа! Ейа-а!

Бзз, бзз, бзз, бзз.

Гній ссемо ми, мухи,

Все заберем у тебе,

Їжу — з рота, світло — з глибини твоїх очей,

Ми проведем тебе до могили

І тільки черв'якам поступимося місцем.

Бзз, бзз, бзз, бзз. (Танцюють).

Електра (прокидається). Хто тут розмовляє? Хто ви?

Ерінії. Бзз, бзз, бзз, бзз.

Електра. А! Ось і ви. Отже, ми й справді їх убили?

Орест (прокидаючись): Електро!

Електра. Хто ти такий? А, ти — Орест. Геть звідси!

Орест. Що з тобою?

Електра. Я боюсь тебе. Мені снилося, що наша мати впала горілиць, що з неї цебеніла кров і струмками дзюрчала з-під дверей палацу. Доторкнись до моїх рук, — які вони холодні! Ні, облиш, не чіпай мене. З неї витекло багато крові?

Орест. Замокни.

Електра (остаточно прокинувшись). Дай подивитись на тебе. Ти вбив їх. Це ти їх убив. Ти тут, ти щойно прокинувся, на твоєму обличчі нічого не написано, але ж це ти вбив їх.

Орест. Ну й що? Так, убив! (Пауза). Ти теж лякаєш мене. Вчора ти була така гарна. Зараз ти маєш такий вигляд, ніби тебе спотворив якийсь звір своїми кігтями.

Електра. Звір? Твій злочин. Він обдер мені щоки й повіки: мої очі й зуби мовби оголились. А це хто такі?

Орест. Не думай про них. Вони нічого не можуть зробити з тобою.

Перша ерінія. Хай зайде в наше коло, якщо наважиться, побачиш, як ми нічого не можемо зробити.

Орест. Тихо, сучки. На місце.

Ерінії бурчать.

Невже це ти танцювала вчора в білій сукні на східцях храму?

Електра. Я постаріла. За одну ніч.

Орест. Ти й далі лишаєшся вродливою, але... в кого я бачив такі мертві очі? Електро... ти схожа на неї; ти схожа на Клітемнестру. Чи слід було вбивати її? Коли я бачу свій злочин у цих очах, він наганяє на мене жах.

Перша ерінія. Це тому, що жахаєш її.

Орест. Це правда? Я наганяю на тебе жах?

Електра. Облиш мене.

Перша ерінія. Ну? Ти ще маєш сумнів? І як вона може тебе не ненавидіти? Вона жила спокійно, у своїх мріях, ти прийшов, принісши різанину й блюзнірство. І ось вона поділяє твою провину, вона прикута до цього п'єдесталу, цей острівець — усе, що в неї залишилося.

Орест. Не слухай її.

Перша ерінія. Назад! Назад! Жени його, Електро, не дозволяй доторкатись до себе. Це зарізяка. Від нього несе прісним запахом свіжої крові. Знаєш, як незграбно він убив стару. Не зумів навіть порізати її за одним разом.

Електра. Ти не брешеш?

Перша ерінія. Повір мені, я так і дзижчала довкола них.

Електра. Він завдав їй кілька ударів?

Перша ерінія. З добрий десяток. І щоразу меч хлюпав урані. Клітемнестра затуляла живіт і обличчя руками. Він покремсав їй руки.

Електра. Вона довго страждала? Вона померла не відразу?

Орест. Не дивись на них, заткни вуха, особливо не розпитуй їх, якщо станеш розпитувати — пропадеш.

Перша ерінія. Вона страшенно страждала.

Електра (затуляючи обличчя руками). А-а!

Орест. Вона хоче розлучити нас, спорудити довкола тебе мур самотності. Бережись: коли ти лишишся сама, зовсім самотня, безпорадна, вони накинуться на тебе. Електро, ми разом ухвалили здійснити це вбивство, ми повинні разом і пережити його наслідки.

Електра. Ти твердиш, що я цього хотіла?

Орест. Хіба це неправда?

Електра. Ні, неправда... Постривай... Правда. Ох, я вже нічого не знаю. Мені снівсь цей злочин. А ти, ти вчинив його, ти став катом власної матері.

Ерінії (регочуть і кричать). Кат! Кат! Зарізяка!

Орест. Електро, за цими дверима — світ широкий. Простір і ранок. Там, по той бік, сонце сходить над дорогами. Ми незабаром вийдемо, підемо по дорозі, осяяній сонцем, а ці доньки п'єтми втратять свою силу: промені сонця прошиють їх, мов мечі.

Електра. Сонце...

Перша ерінія. Ти ніколи не побачиш сонця, Електро. Ми застуватимемо тобі сонце, як хмара сарани; хоч би куди ти пішла — над твоєю головою буде ніч.

Електра. Облиште мене! Не катуйте!

Орест. Їхня сила в твоїй слабкості. Поглянь: мені вони не наважуються нічого сказати. Послухай: ти дозволила собі перейняти незнайомим жахом і відокремитися від мене. А хіба ти пережила щось інше, ніж я? Стогін матері? Може, ти думаєш, що він колись замовкне в моїх вухах? Її величезні зіниці — океани, що вийшли з берегів, на крейдяно-блідому обличчі; гадаєш, я колись перестану їх бачити перед собою? А тоскний страх, що гризе тебе? Гадаєш, він колись перестане підточувати мене? Та мені байдуже до всього цього — я вільний. Хай туга, хай страшні спогади. Я вільний. Я в згоді з самим собою. Не треба ненавидіти себе, Електро. Дай мені руку: я тебе не покину.

Електра. Пусту мою руку! Ці чорні сучки довкола мене — страшні, але ти ще страшніший.

Перша ерінія. Бачиш! Бачиш! Хіба неправда, лялечко, що ми тебе лякаємо менше, ніж він? Ми потрібні тобі, Електро, ти наша

дитина. Тобі потрібні наші пазури, щоб шматувати своє тіло, тобі потрібна наша канібальська любов, щоб забути про ненависть до себе, тобі потрібні страждання плоті, щоб не думати про страждання душі. Ходи! Ходи! Спустиись тільки на дві приступки, і ми приймемо тебе в обійми, наші поцілунки знівечать твоє тендітне тіло, і настане забуття, забуття в чистому, що все поглинає, вогні болю.

Ерінії. Ходи! Ходи!

Повільний танок, який мовби зачакловує її. Електра підводиться.

Орест (халаючи її за руку). Зупинись, благаю тебе, ти загинеш.

Електра (з гнівом випручуючись). А! Ненавиджу тебе! (Спускається по східцях. Ерінії накидаються на неї). Рятуйте!

Заходить Юпітер.

Ява друга

Ті самі і Юпітер.

Перша ерінія. Господар!

Ерінії неохоче розходяться, залишаючи Електру лежати на землі.

Юпітер. Бідолашні діти. (Підходить до Електри). Чого ви домоглися? Гнів і жаль борються в моєму серці. Встань, Електро: поки я тут, мої сучки тебе не зачеплять. (Допомагає їй підвестися). Яке страшне обличчя. За одну ніч! За одну ніч! Де твоя свіжість селянки? За одну ніч твоя печінка, селезінка й легені виснажилися, тіло перетворилося на жалюгідну ганчірку. О самовпевнена, божевільна молодь, скільки зла ти сама собі завдала!

Орест. Зміни тон, друже: він не пасує цареві богів.

Юпітер. І ти, гордію, теж зміни тон: зухвальство недоречне на вустах злочинця, який спокутує провину.

Орест. Я не злочинець, і ти мене не примусиш спокутувати те, що я не вважаю за провину.

Юпітер. Ти, либонь, помиляєшся, але потерпи — я невдовзі розвію твою помилкову думку.

Орест. Муч мене, скільки тобі заманеться: я ні про що не шкодую.

Юпітер. Навіть про те, що ти довів до такого жахливого стану сестру?

Орест. Навіть про те.

Юпітер. Чуєш, Електро? І він запевняє, що любить тебе.

Орест. Я люблю її більше, ніж самого себе. Але вона страждає з власної волі й тільки сама може позбутися страждань, вона — вільна.

Юпітер. А ти? Може, ти теж вільний?

Орест. Ти це сам знаєш.

Юпітер. Подивись на себе, безсоромне й безглузде створіння, ти справді величний: скоцюрбився між ногами божества, що тебе оберігає, а докола ці голодні сучки. Якщо уже ти наважуєшся

називати себе вільним, лишається оспівати волю в'язня, закутого в кайдани й кинутого до льоху, або волю розіп'ятого раба.

Орест. А чом би й ні?

Юпітер. Остерігайся: ти фанфароніш, бо Аполлон тобі протегує. Але Аполлон — мій покірний служник. Варто мені поворухнути пальцем — і він тебе покине.

Орест. Ну то що ж? Поворухни пальцем, хоч всіма десятима.

Юпітер. Навіщо? Хіба я не сказав, що мені остогидло карати? Я прийшов, щоб вас урятувати.

Електра. Врятувати? Не глумися з нас, господарю помсти й смерті. Навіть богові не дозволяється вселяти оманливу надію в серця тих, хто страждає.

Юпітер. Через чверть години ти можеш бути далеко звідси.

Електра. Жива й здорова?

Юпітер. Слово честі.

Електра. А чого ти зажадаєш у мене за це?

Юпітер. Я нічого не жадаю в тебе, дитино моя.

Електра. Нічого? Я правильно розчула, о добрий боже, милий боже?

Юпітер. Або майже нічого. Дрібницю, яку ти можеш дати мені залюбки, — крапельку каяття.

Орест. Будь обережна, Електро. Ця крапелька ляже важким каменем тобі на серце.

Юпітер (до Електри). Не слухай його. Дай краще мені відповідь: що заважає тобі засудити злочин, здійснений іншим? Адже ти навіть не його спільниця.

Орест. Електро! Невже ти зречешся п'ятнадцяти років ненависті й надії?

Юпітер. Хто говорить про зречення? Вона ніколи не хотіла блюзнірства.

Електра. На жаль!

Юпітер. Ну-ну, можеш на мене покластися. Хіба я не читаю в серцях?

Електра (недовірливо). І ти читаєш у моєму серці, що я не хотіла цього злочину? І це я, хто п'ятнадцять років мріяв про вбивство й помсту?

Юпітер. Дурниця! В кривавих снах, що заколисували тебе, було щось невинне: вони дозволяли тобі забути про рабство, лікували рани, завдані твоєї гордості. Але ти ніколи не збиралася їх утилити. Невже я помиляюсь?

Електра. Ах, боже мій, милий мій боже, як мені хочеться, щоб ти не помилявся.

Юпітер. Ти ще зовсім мала дівчинка, Електро. Інші дівчата мріють стати багатшими або гарнішими за інших. А ти, засліплена жорстокою долею свого роду, мріяла всіх перевершити стражданнями, всіх перевершити злочинами. Ти ніколи не хотіла зла: ти хотіла тільки бути нещасливою. В твоєму віці дівчата ще граються в ляльки й класи, а в тебе, сердешна дівчинко, не було ні іграшок, ні подруг, ти гралася в убивство, бо в цю гру можна гратися самій.

Електра. На жаль, на жаль! Я слухаю тебе й починаю розуміти себе.

Орест. Електро! Електро! А тепер ти справді винна. Хто, крім тебе самої, може знати, чого тобі хотілося? Невже ти дозволиш іншому вирішувати за тебе? Навіщо спотворювати минуле? Воно беззахисне! Навіщо відрікатися від тієї розгніваної Електри, якою ти була? Від тієї юної богині ненависті, яка так мені сподобалася? Хіба ти не розумієш, що цей жорстокий бог грається тобою?

Юпітер. Навіщо мені гратися вами? Послухайте, що я вам пропоную: зречіться свого злочину, і я посаджу вас обох на трон Аргоса.

Орест. На місце наших жертв?

Юпітер. Нічого не вдієш.

Орест. І я надягну на себе ще тепле вбрання покійного царя?

Юпітер. Це чи якісь інші — дарма.

Орест. Еге ж, аби тільки воно було чорне, чи не так?

Юпітер. Хіба ти не в жалобі?

Орест. У жалобі по матері. А я й забув. І своїх підданих я тепер одягну в чорне?

Юпітер. Вони вже в чорному.

Орест. Справді. Дамо їм час зносити старе вбрання. Ну? Ти зрозуміла, Електро? Якщо ти зрониш кілька сльозинок, тобі запропонують спідниці й сорочки Клітемнестри — ті смердючі, брудні сорочки, що їх ти п'ятнадцять років прала власними руками. Тебе чекає також її роль, доведеться тільки підучити слова. Ілюзія бути цілковитою царицею, ніхто не засумнівається, що знову бачить твою матір, адже ти стала схожою на неї. А я, я гидливий: я не надягну на себе штани вколотого мною блазня.

Юпітер. Не дери так високо кирпич, ти вбив людину, яка не захищалася, і стару жінку, що просила зглянутись на неї; слухаючи тебе, не знаючи, що ти за овоч, то можна подумати, ніби ти врятував рідне місто, б'ючись проти тридцяти.

Орест. А може, я й справді врятував місто?

Юпітер. Ти? А знаєш, хто там, за цими дверима? Жителі Аргоса — всі жителі Аргоса. Вони чекають на свого рятівника з камінням, вилами й кийками в руках, щоб висловити йому подяку. Ти самотній, наче прокажений.

Орест. Так.

Юпітер. Тут нема чим пишатися. На самотність тебе прирікає їхня зневага й жах, найбоягузливіший убивцю!

Орест. Найбоягузливіший убивця той, хто відчуває докори сумління.

Юпітер. Оресте! Я створив тебе, я створив усе: подивись.

Мури храму розсуваються. З'являється небо, всіяне зірками, що обертається. Юпітер у глибині сцени. Голос його стає оглушливим — звучить через мікрофон, — але сам він насилу видимий.

Подивись на ці планети, які рухаються в суворому порядку, ніколи не зіштовхуючись: це я впорядкував їх орбіти, виявивши справед-

ливість. Послухай гармонію сфер, безмежний вдячний гімн мінералів, що лунає з чотирьох сторін світу. (Мелодекламація). Завдяки мені триває життя на землі, я звелів, щоб дитина людська була людиною, щоб цуценя стало собакою; завдяки мені м'який язик припливу лиже пісок і відступає у свій час; я звелів проростати рослинам, моє дихання розносить жовті хмарки пилку. Це не твій дім, самозванцю! Ти у світі, як колючка в тілі, як браконьєр у господньому лісі, бо світ — добрий. Я створив його зі своєї волі, я — Добро. А ти — здійснив Зло, і все сутнє кляне тебе голосами, закам'янілими з жаху. Добро — скрізь: воно в м'якуші бузини й свіжості джерел, в зернистості кременя й вазі каменю: хоч куди глянь, знайдеш його, воно навіть у природі вогню й світла. Твоє власне тіло зраджує тебе — воно покірне моїм пророцтвам. Добро в тобі й поза тобою: воно розтинає тебе, як коса, воно гнітить тебе, як гора, воно несе й котить тебе, як море, воно забезпечило успіх твоєї поганій справі. Добро було саявом смолоскипів, твердістю твого меча, силою твоєї руки. Ти зробив зло й пишаєшся ним, але що воно, як не хитрість буття, лукавий його відблеск, оманливе відображення, саме існування якого тримається на Добрі? Отямся, Оресте: проти тебе всесвіт, а ти у всесвіті — тільки жалюгідна кузька. Прийми природний порядок речей, сину із зіпсутим єством. Визнай свою провину, жахнися її, вирви її із себе, як гнилий смердючий зуб. Або бійся, щоб море не розступилося перед тобою, щоб не вичерпалися джерела на твоєму шляху, щоб не впали на твою дорогу брили каміння й скелі, щоб земля не провалилася під твоїми ногами.

О р е с т. Хай провалиться земля! Хай мені виголошують вирок бескиди й в'януть квіти на моєму шляху: всесвіту замало, щоб засудити мене. Ти — цар богів, Юпітере, каміння й зірок, морських хвиль. Але ти, Юпітере, не цар над людьми.

Мури храму зсуваються, знову з'являється Юпітер, скоцюрблений, утомлений.
Говорить нормальним тоном.

Юпітер. Я не цар тобі, жалюгідний черв'як. Хто ж тоді створив тебе?

О р е с т. Ти. Але не слід було створювати мене вільним.

Юпітер. Я дав тобі волю, щоб ти служив мені.

О р е с т. Можливо. Але вона обернулася проти тебе, і ми обидва тут безсилі.

Юпітер. Ага, нарешті я чую вибачення.

О р е с т. Я не вибачаюсь.

Юпітер. Невже? Ця воля, рабом якої ти себе оголошуєш, дуже нагадує вибачення.

О р е с т. Я не господар і не раб, Юпітере. Я сам — воля! Тількино ти створив мене, я перестав тобі належати.

Е л е к т р а. Батьком нашим закликаю тебе, Оресте: здійснивши злочин, не хули бога.

Юпітер. Послухай її. І не сподівайся повернути її своїми словами: ці слова нові для вух Електри, нові й образливі.

О р е с т. Так само, як і для моїх власних, Юпітере. І для моєї

гортані, з якої виходять слова, і для мого язика, що надає їм форму: я насилу розумію себе. Ще вчора ти полудою застеляв мені очі, воском заліпив мені вуха. Ще вчора я мав виправдальні обставини, і моє існування виправдовував ти — ти народив мене, щоб я служив твоїм намірам, і весь світ, як стара звідниця, твердив мені про тебе, твердив безперестану. А потім ти мене покинув.

Юпітер. Я тебе покинув, я?

Орест. Учора, коли я стояв поряд з Електрою. І вся твоя природа лестилася до мене, вона сиреною співала твоє Добро й давала мені поради. Щоб я пом'якшав, пекуче світло послабшало, наче потьмянілий погляд; щоб я забув кривди, небо понижнішало, наче всепрощення. Моя юність, покірна твоїй волі, стояла переді мною, наче дівчина, що благала нареченого, який хоче її полишити: я востаннє бачив свою юність. І раптом на мене впала воля, вона пронизала мене, природа відступила: я був без визначеного віку, самсамісінький у твоєму невеличкому благодушному світі — як людина, що втратила свою тінь. У небі більше нічогісінько нема — ні Добра, ні Зла, нема там нікого, хто міг би наказувати мені.

Юпітер. І що ж? Хіба я мав би милуватися вівцею, яку шолудивість відділяє від отари, або прокаженим, замкненим у лазареті? Згадай, Оресте: ти був часточкою моєї отари, ти пасся на траві моїх лук, серед моїх овець. Твоя воля — шолудивість, що роз'їдає тебе, вона — вигнання.

Орест. Маєш слухність: це вигнання.

Юпітер. Зло ще не вкоренилося: воно виникло тільки вчора. Повернися до нас. Повернися. Поглянь, який ти самотній, навіть рідна сестра тебе покинула. Ти блідий, у твоїх очах страх. Ти сподіваєшся вижити? Тебе гризе нелюдське зло, чуже моїй природі, чуже тобі самому. Повернися: я — забуття, я — спокій.

Орест. Знаю, чуже мені самому. Поза природою, проти природи, без виправдань, без будь-якої опори, крім самого себе. Але я не повернуся у лоно твого закону: я приречений не мати іншого закону, крім свого власного. Я не повернуся до твого природного світу: тисячі шляхів простелено там, і всі ведуть до тебе, а я можу йти тільки власним шляхом. Бо я людина, Юпітере, а кожна людина мусить розшукати свій шлях. Людина наганяє жах на природу, і на тебе, Юпітере, царю богів, вона теж наганяє жах.

Юпітер. Твоя правда: коли люди схожі на тебе, я їх ненавиджу.

Орест. Бережись, ти зізнався в своїй слабкості. У мене нема до тебе ненависті, що в нас спільного? Ми розійдемося, не торкнувшись один одного, як у морі кораблі. Ти — бог, а я — вільний: ми однаково самотні, нас мучить один і той самий страх. Чому ти думаєш, що цієї нескінченної ночі я не шукав каяття? Каяття. Сон. Але я більше не можу каятись і спати не можу.

Мовчанка.

Юпітер. Що ти маєш намір робити?

Орест. Аргосці — мої піддані. Я повинен відкрити їм очі.

Юпітер. Сердеги! Ти обдаруєш їх самотністю й ганьбою, ти зірвеш з них одержу, якою я прикрив їхню наготу, ти раптом оголиш їхнє існування, вульгарне, прісне існування, позбавлене будь-якої мети.

Орест. Якщо й для них нема надії, то чому я, хто втратив її, не повинен поділитися з ними розпачем?

Юпітер. Що їм робити з розпачем?

Орест. Будь-що: вони вільні, справжнє людське життя починається по той бік розпачу.

Пауза.

Юпітер. Хай так, Оресте. Все це було пророковано. Одного чудового дня людина мала розсіяти мою сутінь. Отже, це ти і є? А хто б міг це подумати вчора, дивлячись на твоє дівоче обличчя?

Орест. Я й сам би не повірив. Слова, які я виголошую, надто великі, вони роздирають мені рот; доля, що її я несу в собі, дуже важка, вона поламала мою молодість.

Юпітер. Я не люблю тебе, але жалію.

Орест. І я тебе жалію.

Юпітер. Прощавай, Оресте. *(Ступає кілька кроків)*. А ти, Електро, подумай: моє царство не скінчилося, до цього ще дуже далеко — я не припиню боротьби. Подумай, зі мною ти чи проти мене. Прощавай.

Орест. Прощавай.

Юпітер виходить.

Ява третя

Ті самі без Юпітера.
Електра повільно підводиться.

Орест. Куди ти?

Електра. Облиш мене. В нас нема нічого спільного.

Орест. Невже тебе, кого я зустрів учора, втрачу назавжди?

Електра. Було б краще, якби боги ніколи не звели мене з тобою!

Орест. Електро! Сестро моя, Електро, любя моя! Моя єдина любове, єдина втіхо мого життя, не полишай мене, зостанься.

Електра. Злодію! Я володіла такою крихіткою спокою, кількома снами. Ти забрав у мене все, ти обікрав злидарку. Ти був моїм братом, головою родини, твій обов'язок був оберігати мене — ти занурив мене в кров, я — червона, наче оббілований бугай; ненаситні мухи обліпили мене, моє серце — жахливий рій!

Орест. Любове моя, це правда, я забрав усе, і мені нема чого тобі дати, крім мого злочину. Але це великий дар. Чи ти гадаєш, що він лежить каменем у мене на душі? Ми були надто легковажні, Електро, — тепер наші ноги вгрузають у землю, як колеса воза в колії. Йди до мене. Ми вирушимо в дорогу важким кроком, зігнув-

шись під нашою дорогоцінною ношею. Ти даси мені руку, і ми підемо...

Електра. Куди?

Орест. Не знаю. Назустріч самим собі. Там, за горами, за долами, на нас чекають Орест і Електра. Ми терпеливо шукатимемо їх.

Електра. Не хочу більше слухати тебе. Ти приносиш мені тільки горе й неприємність. (Виходить уперед. Ерінії повільно наближаються до неї). На допомогу! Юпітере, царю богів і людей, царю мій, прийми мене в свої обійми, забери мене й захисти! Я буду покірна твоєму закону, я буду твоєю рабиною, твоєю річчю, я вкрию поцілунками твої ступні й коліна. Захисти мене від мух, від брата, від мене самої, не залишай мене на самоті, я присвячу все своє життя спокуті. Я каюсь, Юпітере, я каюсь. (Утікає).

Ява четверта

Орест, ерінії.

Ерінії пориваються бігти вслід за Електрою.

Перша ерінія покидає їх.

Перша ерінія. Облиште її, сестри, вона вислизнула від нас. А нам лишається цей, і, гадаю, надовго — в нього міцне серденько. Він страждатиме за двох.

Ерінії дзижчать, наближаючись до Ореста.

Орест. Я зовсім самотній.

Перша ерінія. О ні, любесенький мій убивце, я тебе не покину: побачиш, які ігри я вигадую, щоб тебе розважити.

Орест. Я буду самотній до смерті. Відтак...

Перша ерінія. Кріпиться, сестри, він слабшає. Погляньте, як у нього розширилися зіниці: незабаром його нерви заграють, як струни арфи, під чарівливими переборами жаху.

Друга ерінія. Скоро голод вижене його зі сховища: ще до вечора ми покуштуємо його крові.

Орест. Сердешна Електра!

Заходить Педагог.

Ява п'ята

Орест, ерінії, Педагог.

Педагог. Оце так, володарю мій. Де ви? Тут нічогосінько не видно. Я вам приніс трохи їжі: жителі Аргоса взяли в облогу храм, тож і не думайте, що ви зможете зараз вийти; спробуємо втекти вночі. А поки що їжте.

Ерінії перегороджують йому дорогу.

А це хто такі? Знову забобони. Як я шкодую за чудовою Аттікою, де все справжнє було розумне.

Орест. Не підходь до них, вони пошматують тебе.

Педагог. Тихо, мої красуні. Ну, ловить ці шматки м'яса й плоди, може, мої жертвоприношення вас утихомирять.

Орест. Кажеш, що жителі Аргоса зібрались перед храмом?

Педагог. О, так! Я навіть не знаю, хто більш підступний і мстивий — ці красуні чи ваші любі піддані.

Орест. Гаразд. (Пауза). Відчини двері.

Педагог. Ви що, схибнулися? Адже вони стоять там зі зброєю в руках.

Орест. Роби, що тобі кажуть.

Педагог. Цього разу з вашого дозволу я вам не підкорюсь. Вони закидають вас камінням, кажу я вам.

Орест. Я твій володар, старче, і я тобі наказую відчинити двері.

Педагог (прочиняє двері). Ой-йой-йой!

Орест. Навстіж!

Педагог прочиняє двері й ховається за однією зі ступок.

Натовп гнівно розчиняє двері навстіж і злякано зупиняється на порозі.

Яскраве світло.

Ява шоста

Ті самі, натовп.

Крики в натовпі: «Смерть йому! Смерть! Закидайте його камінням!

Пошматуйте його! Смерть йому!»

Орест (не чуючи їх). Сонце!

Натовп. Блюзнірі! Убивця! Зарізяка! Ми тебе почетвертуємо! Ми заллемо твої рани розтопленим свинцем!

Жінка. Я видряпаю тобі очі!

Чоловік. Я з'їм твою печінку!

Орест (випростовується). Це ви, мої вірнопіддані? Я — Орест, син Агамемнона, ваш цар — сьогодні день моєї коронації.

Натовп, приголомшений, глухо гуде.

Ви замовкли?

Натовп замовкає.

Я знаю: ви мене боїтесь. П'ятнадцять років тому, день у день, інший убивця постав перед вами, він мав червоні рукавички до ліктя — криваві рукавички, але ви не боялися його, ви прочитали в його очах, що він — своя людина, що він не здатен відважно нести тягар своїх вчинків. А злочин, якого не витримує той, хто його вчинив, — злочин без злочинця, чи не так? Майже нещасний випадок. Ви обрали собі злочинця за царя, і старий злочин став блукати в мурах міста, тихенько скиглячи, як собака, що втратив господаря. Ви дивитесь на мене, жителі Аргоса, ви зрозуміли, що мій злочин належить мені; я вимагаю цього перед лицем сонця; в ньому — сенс мого життя, моя гордість, ви не можете ні покарати, ні пожаліти мене — тому вселяю у вас страх. Та все одно, люди, я люблю вас, я вчинив убив-

ство задля вас. Задля вас. Я прийшов, щоб домагатися свого царства, а ви відкинули мене, бо я не був ваш. Тепер я ваш, о мої піддані. Ми пов'язані кров'ю, я здобув право стати вашим царем. Ваша провина, ваші докори сумління, ваші нічні страхи, злочини Егісфа — я все взяв на себе, все належить мені. Не бійтесь більше своїх мерців, це — мої мерці. Погляньте, ваші вірні мухи покинули вас ради мене. Але не бійтесь, жителі Аргоса, що я зйду, закривавлений, на престол моєї жертви: бо я запропонував мені трон, я сказав — ні. Я хочу бути царем без земель і без підданих. Прощайте, мої люди, спробуйте жити: все тут треба починати спочатку, заново. І для мене теж життя тільки починається. Дивне життя. Послухайте мене, ось іще що: якось улітку Скірос запрудили пацюки. То була якась жахлива проказа, вони гризли все, жителі міста думали, що загинуть. Та потім прийшов флейтист. Він став у центрі міста — ось так (встає) — і почав грати на флейті, і всі пацюки зібрались біля нього. Потім широким кроком — ось так (сходить з п'єдесталу) — він пішов, кричачи жителям Скіроса: «Розступіться!»

Натовп розступається.

І всі пацюки розгублено підвели голови — як ці мухи. Погляньте на мух! А відтак раптом кинулися за ним. І флейтист разом з пацюками зник назавжди. Ось так. (Виходить).

Ерінії, лементуючи, кидаються за ним.

Завіса